

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

SUMQAYIT DÖVLƏT UNIVERSİTETİ

Avtandil Ağbaba

MİFOLOGİYA

Filologiya fakültəsinin tələbələri üçün dərs vəsaiti

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Elmi-Metodik Şurası «Azərbaycan dili və
ədəbiyatı» bölməsinin 14.05.2008-ci il ta-
rixli iclasının 189 nömrəli protokolu ilə dərs
vəsaiti kimi təsdiq olunmuş və Azərbaycan
Respublikası Təhsil Nazirinin 27.05.2008-ci il
tarixli 656 nömrəli əmrinə əsasən qıf
verilmişdir.

Sumqayıt – 2008

Elmi redaktor: filologiya elmləri doktoru,
professor Məhərrəm Qasımlı

Rəyçilər: filologiya elmləri namizədi,
dosent Nizami Xəlilov

filologiya elmləri namizədi,
Şahbaz Balakışiyev

A.Ağbaba: Mifologiya (Filologiya fakültəsinin tələbələri
üçün dərs vəsaiti). Sumqayıt: 2008. 60 səh.

Kitabda mif və mifologiya, ayrı-ayrı dünya xalqlarının mifoloji düşüncə sistemi, bu sistemin ümumi və xüsusi cəhətləri, ən mühüm mifoloji kateqoriyalar yığcam və mümkün qədər sadə elmi dildə ifadə olunmuşdur. Bu yönümdə kitaba mifoloji mətnlər də daxil edilmişdir.

Qrifli nəşr

Giriş

Mifologiya ali məktəblərin bakalavr pilləsində humanitar ixtisasları üzrə filologiya fakültəsinin həm əyani, həm də qiyabi şöbələrində tədris edilir. Mifologiya bir elm kimi dünyanın hər hansı bir xalqının müəyyən mifoloji düşüncə sistemini, bu sistemdə ifadə olunan dünya modelini öyrənir. Bu elm sahəsinin əsas tədqiqat obyektii miflərdir. Mif yaradıcılığı bəşəriyyətin mədəni tarixinin ən qədim forması olub, özündə bir sıra düşüncə və təsəvvürləri birləşdirir.

Bu kursu tədris etməkdə əsas məqsəd tələbələrə, əsasən, aşağıdakıları öyrətməkdən ibarətdir:

- a) dünya xalqlarının mifologiyasının yaranma və inkişaf qanunauyğunluqlarını, ibtidai insanların ilkin təsəvvürlərini;
- b) mifoloji düşüncə tərzini, dünya modelinin bərpasının çağdaş mifşünaslıq qarşısında ən mühüm məsələ olduğunu;
- c) mifologiyanın digər elm və incəsənət sahələri ilə əlaqəsini;
- d) dünya xalqlarının miflərinin ideya-məzmun xüsusiyyətlərinin təhlilini;
- e) kainatın və insanın yaranması haqqında ilkin təsəvvürləri, mifik baxışlar sistemini;
- f) miflərin folklorun müxtəlif janrlarının meydana gəlməsində və formalaşmasında rolunu;
- g) mifologiyanın bir elm kimi yaranması, tarixi, çağdaş dövrdəki vəzifələrini;
- h) dünya mifoloqlarının, həmçinin görkəmli Azərbaycan mifşünaslarının elmi yaradıcılığını və s;

Dünyada elə bir xalq yoxdur ki, onun özünəməxsus mifologiyası, mifoloji baxışlar sistemi olmasın. Milliyyətindən, dinindən, dilindən asılı olmayaraq dünya xalqlarının yaratdıqları miflər arasında oxşar və ümumi cəhətlər çoxdur. Lakin bu oxşarlıq və ümumi cəhətlərlə yanaşı, hər bir etnosun yaratdığı miflərdə onun milli əxlaq və davranış normaları, inanc və yasaqları, təfəkkürü özünü mühafizə edib saxlayır. Ulu əcdadların kainata, təbiətə, zamana, məkana, cəmiyyətə və s. baxışlar sisteminin milliliyi və bəşəriyyəti mifologiya fənninin öyrənilməsinin əhəmiyyətini göstərir. Nəzərə alsaq ki, mifo-

loji çağda tək gerçək bilik kimi qəbul olunan miflərin ayrı-ayrı ünsürlərini çağdaş dövrün insanları da istər-istəməz daşıyır, onda fənnin öyrənilməsinin nə dərəcədə əhəmiyyətli olması daha aydın görünür. Buna görə də hər bir insan dünya xalqlarının ibtidai təsəvvürləri haqqında müəyyən biliklərə malik olmalı, onun yaranması, kökləri və s. barədə bildiklərini dərinləşdirməlidir. Bu, mifologiya fənninin nəzəri əhəmiyyəti ilə bərabər, həm də onun sosial əhəmiyyətini göstərir.

Hazırda bu fənnin tədrisi ilə bağlı müəyyən çətinliklər də vardır. Belə ki, dərslərin olmaması, dərslər vəsaitlərinin, metodik vasitələrin, dünya xalqlarının mifoloji mətnlərinə aid kitabların azlığı və s. fənnin mənimsənilməsində çətinliklər törədir. “Mifologiya” fənnindən belə bir dərslər vəsaiti hazırlamaqda əsas məqsəd bu boşluğun müəyyən hissəsini qismən də olsa, doldurmaqdan ibarətdir.

Tələbələrə məsləhət görülür ki, mövular üzrə bu vəsaitin müvafiq hissələri ilə tanış olsun, sonra nəzəri ədəbiyyatı və mifoloji mətnləri oxuyub öyrənsinlər. Hər mövzuya aid vəsaitdə sual və tapşırıqlar verilmişdir ki, bu da tələbələrin özlərinin hazırlıq səviyyəsini yoxlamaq üçündür.

Əsas ədəbiyyat

1. Adcı Murad. Qıpçaq çölünün yovşanı. (Prof. T.Hacıyevin tərcüməsi və redaktəsi ilə). Bakı, Gənclik, 1997.
2. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, I cild, Bakı, Elm, 2004, səh.37-66.
3. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, I-XXI kitablar, Bakı, 1961-2006.
4. Bahəddin Ögəl. Türk mifologiyası. I cild (tərcümə edən, ön söz və izahların müəllifi: R.Əskər), Bakı, "MBM", 2004.
5. Babayev Y. Təriqət ədəbiyyatı: sufizm, hurifizm. Bakı, Nurlan, 2007.
6. Bəydili C. Türk mifoloji sözlüyü. Bakı, Elm, 2003.
7. Cəfərli M. Dastan və mif. Bakı, Elm, 2001.
8. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, Maarif, 1992.
9. Əlibəyzadə E. Azərbaycan xalqının milli mədəniyyət tarixi (islamaqədərki dövr). Bakı, Gənclik, 1998.
10. Əliyev R. Mif və folklor. Bakı, Elm, 2005.
11. Əskər R. İqlimdən iqlimə, təqvimdən təqvimə. Bakı, İşıq, 1987.
12. Fəruk Sümər. Oğuzlar. Bakı, Yazıçı, 1992.
13. Xəlilov P. Türk xalqlarının və Şərqi Slavyanların ədəbiyyatı. I kitab, Bakı, Maarif, 1994.
14. Qafarlı M. Mif və nağıl (epik ənənədə janrlararası əlaqə). Bakı, 1999.
15. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I hissə, Bakı, "Turan Nəşrlər Evi", 2002, səh. 113-216.
16. Seyidov M. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı, Yazıçı, 1989
17. Seyidov M. Azərbaycan mifik görüşlərinin qaynaqları. Bakı, Yazıçı, 1983.
18. Sultanlı Ə. "Kitabi- Dədə Qorqud" və qədim yunan dastanları. Bakı, Elm, 1999.
19. Süleymanov O. Az-Ya. (Tərcümə edəni N.Səfərov). Bakı, Azərənəsr, 1993.
20. Şükürov A. Mifologiya. I, II, III kitablar. Bakı, Elm, 1995.
21. Şükürov A. Mifologiya. IV, V kitablar. Bakı, Elm, 1996.
22. Şükürov A. Mifologiya. VI kitab. Bakı, Elm, 1997.

23. Şükürov A. Mifologiya. VII kitab. Bakı, Qartal, 1999.
24. Şükürov A. Mifologiya. VIII kitab. Bakı, Elm, 1999.
25. Şükürov A. Mifologiya. IX kitab. Bakı, Mütərcim, 2006.
26. Vəliyev V. Azərbaycan folkloru. Bakı, Maarif, 1985, səh. 36-45.

Mifoloji mətnlər

1. Azərbaycan dastanları. 5 cildə, I-V cildlər. Bakı, Lider nəşriyyatı, 2005.
2. Azərbaycan folkloru antologiyası, I-XVI kitablar. Bakı, 1994-2007.
3. Azərbaycan mifoloji mətnləri (tərtib edəni, ön söz və şərhlərin müəllifi: A.Acalov). Bakı, Elm, 1988.
4. Azərbaycan nağılları. 5 cildə, Bakı, Şərq-Qərb, 2005.
5. Antik ədəbiyyat müntəxəbatı. I kitab. Bakı, Gənclik, 1999.
6. Antik ədəbiyyat antologiyası. I cild (tərtib edəni: Ə.Sultanlı). Bakı, "Avrasiya Press", 2006.
7. Antik ədəbiyyat antologiyası. II cild (tərtib edəni: Ə.Sultanlı). Bakı, "Avrasiya Press", 2006.
8. "Bilqamis" dastanı (tərcümə edəni: İ.Vəliyev). Bakı, Gənclik, 1985.
9. Cəfərov N. Qədim türk ədəbiyyatı. Bakı, AzAtaM, 2004.
10. Dünya xalqlarının əfsanələri. Bakı, Gənclik, 1990.
11. Dünya xalqlarının nağılları. Bakı, Gənclik, 1990.
12. Quran qissələri. Bakı, 1992.
13. Mahabharata və ya Bharata övladlarının böyük vuruşları haqqında dastan. Bakı, Gənclik, 1988.
14. Rəfiq Ö. Türkün qızıl kitabı. I kitab (çevirənlər N.Yaqublu, L.Şüküroğlu). Bakı, Yazıçı, 1992.
15. Rəşidəddin F. Oğuznamə. Bakı, Azərənəşr, 1992.
16. Şeirli sünbüllər. Azərbaycan mifləri (toplayanı və ön sözün müəllifi A.Nəbiyev). Bakı, 1990.
17. Skandinav mifologiyası. Bakı, Gənclik, 1973.
18. Şaman əfsanələri və söyləmələri (tərcümə və tərtib edənlər F.Gözəlov, C. Məmmədov). Bakı, Yazıçı, 1990.
19. Qədim Şərq ədəbiyyatı. Bakı, "Azərbaycan Ensiklopediyası" NPB, 1999.

Rus dilində

1. Алтайские народные сказки. Новосибирск, “Наука”, 2002.
2. Легенды и мифы Севера. (Сост. В.М.Санги) Москва, Современник, 1985.
3. Мифологический словарь. Москва, Советская энциклопедия, 1991.
4. Мифы народов мира. Энциклопедия в двух томах. Москва, Советская энциклопедия, 1987-1988.
5. Русские народные сказки, легенды, предания (издание подготовил Ю.Медведев). Москва, Астрель, 2001.
6. Мифологические сюжеты в произведениях искусства. Ленинград, “Советская художник”, 1966.
7. Л.Успенские. Мифы древней Греции. Ленинград, Детская литература, 1977.

Mif və mifologiya. Miflərin təsnifi

1. Mif və mifologiya terminləri haqqında anlayış
2. Mifologiyanın digər elm və sənət sahələri ilə əlaqəsi
3. Mifoloji məkan və mifoloji zaman
4. Mifoloji şüur
5. Folklorun müxtəlif janrlarının əmələ gəlməsində və formalaşmasında miflərin rolu
6. Miflərin təsnifi

Mif-yunanca mifos sözündən götürülüb, mənası əfsanə, nağıl, söz, dastan, rəvayət və s. deməkdir. Mifologiya isə miflər haqqında elmdir. Başqa sözlə, mifologiya müəyyən mifoloji düşüncə sistemini, bu sistemdə ifadə olunan dünya modelini öyrənən elm sahəsidir. Mifologiya bir elm sahəsi kimi XVIII əsrin ortalarında dünya alimlərinin diqqətini cəlb etsə də, XIX əsrdə yaranıb formalaşmışdır.

Mif yaradıcılığı bəşəriyyətin mədəni tarixinin ən qədim hadisəsidir. Mifologiya dedikdə çox vaxt ictimai şüurun ilkin forması başa düşülür. Bu ilkin forma çağdaş insana hazır şəkildə deyil, sonradan bərpa olunması bir sistem şəklində gəlib çatmışdır. Çağdaş mifologiya elminin əsas vəzifələrindən biri mifoloji mətnləri bərpa edib onu sistemləşdirməkdən ibarətdir.

Mifologiya bir sıra ictimai şüur formaları və elm sahələri ilə sıx əlaqədədir. Bu elm ilk növbədə din, tarix, ədəbiyyat, incəsənət, fəlsəfə, dilçilik və sairə ilə bağlıdır. Mifologiya hər hansı bir xalqın ilkin mifoloji düşüncəsini əks etdirdiyi üçün onun ibtidai görüşlərlə animizm, totemizm, antropomorfizm, folklor, etnoqrafiya, etnopsixologiya və s. arasında da önəmli və qırılmaz əlaqələr mövcuddur. Bəşər tarixinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq mifologiyanın buddizm, xristianlıq, islam və yəhudi dinləri ilə əlaqəsi ayrıca bir mərhələ təşkil edir. Çünki zəruri bir düşüncə sistemi kimi mif dində özünü qoruyub saxlayır.

Bəşər tarixinin çox erkən çağlarında bizi əhatə edən gerçəklik və hadisələr müxtəlif obrazlar, görüşlər sistemində öz əksini tapmışdır. Bu baxımdan mifoloji məkan dünyanın bir çox etnosları üçün konkret ərazi kimi təsəvvür edilir. Başqa cür desək, mifoloji məkan dedikdə hər hansı bir etnosun mifik-coğrafi hüdudları, ərazisi nəzər-

də tutulur və miflərin özünəməxsus cəhətlərindən biri daha çox konkret mifoloji məkanda onun baş verməsidir.

Mifoloji məkən mifik zamanla qarşılıq təşkil edir. Əgər mifoloji məkanda hər bir etnosun müəyyən ərazi hüduqları mövcuddursa, mifoloji zamanda bu konkretlik itir. Mifoloji zaman ibtidai insanın ətraf mühətdə anlayıb dərk etdiyi ilkin zamandır, əcdadların zamanıdır. Mifik zamanda ibtidai insan özünü təbiətdən ayırmırdı. Bu kateqoriya mərasim və ritualların miflərdə özünü gerçəkləşdirməsi kimi də başa düşülür. Miflərdə həm başlanğıc, həm də son zamandan söhbət açılır ki, bu da mifoloji düşüncənin fasiləsizliyini təmin edir.

Qədim insanın ətraf mühətdəki əşya və predmetləri, baş verən hadisələri dərk etmək cəhdi mifoloji şüurun yaranması ilə nəticələnmişdir. Dünya xalqlarının demək olar ki, hamısının mifoloji şüurunda xaotik anlayış əsas yer tutur. Mifoloji şüurun ayrılaraq tarixi şüura keçməsi folklor mətnlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Buna görə də folklorun müxtəlif növlərinin- nağılların, əfsanə və rəvayətlərin, dastanların, inanc və sınımaların və s. əmələ gəlməsində və formalaşmasında miflər mühüm rol oynamışdır. Dünya xalqlarının əski mədəniyyətlərinin rüseymini miflər təşkil edir.

Dünyanın bir çox mifoloqları (E.Teylor, Y.Meletinski, C.Ceyms, V.Vundt, M.Şaxnoviç və b.) mifləri təsnif etmişlər. Miflərin təsnifində aşağıdakı təsnifat daha geniş yayılmışdır:

1. Kosmoqonik miflər
2. Etnoqonik miflər
3. Təqvim mifləri

Kosmoqonik miflər hər bir mifoloji sistemin əsasını təşkil edir. Kainatın, müxtəlif obyektlərin və s. yaranması bu miflərdə mühüm yer tutur. Kosmoqonik miflərdə dünyanın və insanın əmələ gəlməsi qarşılıq təşkil edir: ya insan dünyanın yarandığı elementlərdən əmələ gəlir, yaxud da kainat ilk insanın bədən üzvlərindən yaranır. Dünyanın yaranmasında müəyyən qayda və ardıcılıq gözlənilir. Kainatın kosmik modeli, əsasən üç ölçülü mahiyyət daşıyır: yuxarı dünya (göy)-tanrıların və pak ruhların məskəni; orta dünya (yer)-insanların məskəni; yeraltı dünya-bəd ruhların, iblis və şeytanların məskunlaşdığı ərazi.

Etnoqonik (geneoloji) miflər etnosun yaranması, evlənmə və qohumluq qaydaları, cəmiyyətin əmələ gəlib formalaşması və s. haq-

qındadır. Bu tipli mifik mətnlərdə insan və ya onun cütünün yaranmasında allahlarla birgə təbiət qüvvələri də fəal iştirak edir.

Dünyanın bir çox xalqlarına məxsus etnoqonik miflərdə (Çin, Vyetnam, buşmen və s.) güclü yağışdan (daşqından) sonra insan nəslinin kəsilməsi üçün sağ qalmış bacı və qardaşın tanrıların məsləhəti ilə evlənməsi sujeti mühüm yer tutur.

Təqvim miflərində hər hansı bir xalqın real gerçəkliklə əlaqəsindən, onun zaman kateqoriyasına münasibətinin formalaşmasından, insan cəmiyyətinin nizamlanmasından, kainatın dövrü xarakter daşmasından və s. bəhs edilir. Bu miflər, əsasən, qəbilə-tayfa quruluşunda keçirilən mərasimlərlə əlaqədar yaranmışdır. Burada ilin fəsillərinin növbələşməsi, bitkilərin yazda oyanması, təbiətin qışda ölməsi və s. motivlər başlıca yer tutur.

İnsanlar əbədi həyatı necə itirdilər (Etnoqonik mif)

Tanrı Ruva adamlara tapşırıq verdi:

- Qocalıq qapını kəsdirəndə, siz ilan kimi dərinizi dəyişdirməlisiniz. Dərinizi dəyişən kimi cavanlaşacaqsınız. Amma gözdə-qulaqda olun, çalışın ki, dərinizi dəyişdiyinizi heç kim görməsin. Dərinizi dəyişdiyiniz vaxt uşaqlarınız və ya nəvələriniz sizi görsələr, dərhal öləcəksiniz və insanlar əbədi həyatı itirəcəklər.

Nəhayət, insanların ən qocasının dərisini dəyişmək vaxtı gəlib çatdı. Mane olmasınlar deyə, qoca nəvəsinə dibini deşdiyi bir kalibas verib su gətirməyə göndərdi. Qoca öz-özünə fikirləşdi: “Nəvəm evə çatana kimi su axıb töküləcək. Uşaq məcbur olub yenidən çaya yollanacaq, uşaq çayla evin arasında qalacaq. Bu müddət ərzində mən dərimi dəyişib qurtararam”. Amma qocanın niyyəti baş tutmadı. Qız məsələdən tez baş çıxartdı və qabın deşiyini qapadı. Qız qabı suyla doldurub evə qayıtdı və qocanı dərisini necə dəyişməsinə gördü.

Qoca qışqırdı:

- Sən nə elədin, yaramaz! İndi mən öləcəm, ölüm bütün insanların nəsibi oldu. Çünki sən mənim dərimi necə dəyişdiyimi gördün. Belə də dərd olar!

Qoca öldü, adamlar isə qızı kənddən qovdular. Qız meşədə məskən saldı, meşədə uşaqları oldu. Onun uşaqları babuinlər və ada-

maoxşar meymunlar idi. Həmin vaxtdan babuinlərə və meymunlara meşə xalqı, yaxud da lənətlənmiş uşaqlar deyirlər.

Günəşlə Ay niyə küsüşdülər (Kosmoqonik mif)

Bir vaxtlar Günəşlə Ay dost idilər. Onlar bir yerdə yaşayırdılar, təsərrüfatları da ümumi idi. Günlərin bir günü Günəş alatorandan tarlaya yola düşdü və Aya nahar hazırlamağı tapşırırdı. Ay əlini ağdan qaraya vurmadi. Tarladan qayıdan Günəş yemək deyilən şey tapmadı, o, üzünü Aya tutdu:

- Yemək bişirmək istəmirsən, bişirmə, heç olmasa get, su gətir.

Ay dinmədi, amma yerindən də tərpənmədi. Günəş bardağı əlinə aldı, Aya ocaq qalamağı tapşırıb, su gətirməyə getdi. Tənbəl Ay ocaq qalamağa da girişmədi.

Günəşin özü işə başlamalı oldu. O, ocağın üstə su qoydu, odunu yandırdı və sıyıq bişirməyə başladı. Sıyıq bişəndə Günəş ocağın üstündəki suyu götürdü və Ayı yeməyə çağırırdı. Ay elə bil bu çağırışı gözləyirmiş, qalxıb gəldi və girişdi sıyıq yeməyə.

Günəş hirsələndi. Qeyzli-qeyzli güvəcdən yapışıb qışqırırdı:

- Ay iyələnmiş tənbəl, aşırmağa həmişə hazırsan, amma özünü işə vermək istəmirsən!

Günəş sözünü deyib, güvəci Ayın başına elə vurdu ki, güvəc qırıq-qırıq oldu, sıyıq işə başdan ayağa onu yandırdı. O vaxtdan Günəşlə Ay qanlı düşməndilər.

Buna görə də Günəş səmaya çıxanda Ay gözə görünməkdən çəkinir. O, gecəni gözləyir və gecənin qaranlığında tək-tənha yolunu başa vurur.

İlin ayları necə yarandı (Azərbaycan təqvim mifi)

Lap qədim zamanlarda aylar yox imiş. Bir vaxt insanlar görür ki, ilin günlərini qatışdırırlar. Durub ilin günlərini aylara böldülər. Hər aya otuz iki gün verdilər, boz aya on dörd gün qalır. Görürlər ki, boz ay inciyir, durub qalan ayların payından bir gün alıb verirlər boz aya. Onlar olur otuz bir gün, boz ay olur iyirmi beş gün. Görürlər ki,

boz ay yenə razılaşmır. Qayıdıb aylardan yenə bir gün istəyirlər. Ayların yarısı deyir ki, daha otuz bir günümüz var, verə bilmərik.

O biri yarısı isə boz aya bir, iki, üç gün verir. Boz ay olur otuz bir gün. Qalanlarının da bəzisi otuz bir gün, bəzisi otuz gün, bəzisi isə iyirmi doqquz, iyirmi səkkiz gün olur.

Boz ay günlərin çoxunu o biri aylardan aldığı üçün qatışıqdır, bir cür deyildir. Çünki boz ay soyuq günləri qış aylarından alıb, isti günləri yaydan alıb, yağışlı günləri yaz ilə payızdan alıb.

Sual və tapşırıqlar

1. Mifologiya nədən bəhs edir? Mif və mifologiya terminlərinin mənasını izah edin.
2. İctimai şüurun ilkin forması dedikdə nə başa düşülür?
3. Mifoloji sistem nədir?
4. Mifologiya hansı elmlərlə və hansı dinlərlə əlaqəlidir?
5. Mifologiyanın məqsəd və vəzifələrini izah edin.
6. Mifologiyanın hansı dinlərlə əlaqəsi ayrıca bir mərhələ təşkil edir?
7. Mif özünü hansı düşüncə formasında qoruyub saxlayır?
8. Mifologiya elmi hansı sənət sahələri ilə əlaqəlidir və bu əlaqələr özünü necə göstərir?
9. Mifoloji məkan nədir?
10. Mifoloji zaman dedikdə nə başa düşülür?
11. Mifoloji məkan, yoxsa mifoloji zaman konkretdir?
12. Mifoloji şüurun yaranmasının başlıca səbəbi nədir?
13. Mifoloji şüurda xaotik anlayış termininin mənasını izah edin.
14. Mifoloji şüurun tarixi şüura keçməsi nə ilə nəticələnmişdir?
15. Miflə folklorun əlaqəsi nədədir və hansı folklor janrlarının formalaşmasında miflərin mühüm rolu olmuşdur?
16. Miflərin təsnifində hansı təsnifat daha geniş yayılmışdır?
17. Mifoloji məktəbin mifologiya və folklorşünaslıq elmlərinin inkişafında nə kimi rolu olmuşdur?
18. Mifoloji düşüncə sisteminin əsasını hansı miflər təşkil edir?
19. Kainatın kosmik modeli necə ölçülüdür və bu ölçülərin mahiyyətini necə səciyyələndirmək olar?

20. Kosmoqonik miflərdə dünyanın və insanın əmələ gəlməsi öz əksini necə tapmışdır?
21. Etnoqonik miflər nədir? Etnoqonik mətnlərdə insan və ya onun cütünün yaranmasında hansı qüvvələr iştirak edir?
22. Mifoloji mətnlərdə bacı və qardaşın evlənməsi sujeti nə ilə bağlıdır?
23. Güclü yağış (daşqın) mifləri haqqında hansı fikirlər mövcuddur?
24. Təqvim miflərini necə səciyyələndirmək olar?
25. Hansı motivlər bu miflərdə başlıca yer tutur?
26. Təqvim miflərinin yaranma səbəblərini necə izah etmək olar?

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cilddə, I cild. Bakı, Elm, 2004, səh.37-66.
2. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, Maarif, 1992.
3. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I hissə, Bakı, “Turan Nəşrlər Evi”, 2002. səh.113-216.
4. Şükürov A. Mifologiya. I kitab. Bakı, Elm, 1995.
5. Vəliyev V. Azərbaycan folkloru. Bakı, Maarif, 1985.

Mifoloji mətnlər

1. Dünya xalqlarının əfsanələri. Bakı, Gənclik, 1990.
2. Dünya xalqlarının nağılları. Bakı, Gənclik, 1990.
3. Qədim Şərq ədəbiyyatı. (tərcümə edənlər: İ.Vəliyev, N.Səfərov, E.Ağaoğlu) Bakı, “Azərbaycan Ensiklopediyası” NDB, 1999.
4. Мифы народов мира. Энциклопедия в двух томах. Москва, Советская энциклопедия, 1987-1988.
5. Мифологический словарь. Москва, Советская энциклопедия, 1991.

Şumer-Akkad mifologiyası. Misir və Yəhudi mifologiyaları

1. Şumer-Akkad mədəniyyəti. Şumerlərin mənşəyi haqqında.
2. Şumer-Akkad ədəbi nümunələrinin təsnifi.
3. Şumer-Akkad miflərində əsas tanrılar.
4. “Bilqamis” dastanı qədim Şumer-Akkad ədəbiyyatının ən yaxşı nümunəsi kimi.
5. Misir mifologiyasında Allahlar panteonu.
6. Misir miflərinin təsnifi.
7. Yəhudi mifologiyasında Yəhva baş tanrı kimi.
8. Dünyanın yaranması haqqında mifoloji görüşlər.

Şumer-Akkad mədəniyyəti dünyanın ən qədim yaşayış məskənlərinin birində-Mesopotomiyada (İkiçayarası) yaranıb formalaşmışdır. B.e. əvvəl IV minilliyin sonu II minilliyin əvvəli bəşər tarixində Şumer dövrü hesab edilir. Amerika alimi S.Kramerin “Tarix Şumerdən başlanır” kitabı Şumerlərin kimliyi, onların mədəniyyəti və s. haqqında geniş məlumat verir. Şumerlər haqqında elm aləmində müxtəlif mübahisələr mövcud olsa da, onların yaratdıqları Ur, Uruk, Kiş şəhər-dövlətlər ən qədim sivilizasiyaların mərkəzi hesab olunur.

Şumer-Akkad ədəbi nümunələri, əsasən dörd qrupa bölünür:

1. Kosmoqonik və etioloji miflər
2. Allahlar və mədəni qəhrəmanlar haqqında dastanlar
3. Lirik mətnlər
4. Didaktik, əxlaqi-tərbiyəvi əsərlər

Şumer-Akkad miflərində kainatın yaranması, onun strukturu, allahların mənşəyi, insanlara gətirdikləri fəlakət və xoşbəxtliklər və s. haqqında bəhs olunur.

Şumerlərin mifoloji düşüncəsində Allahlara aid miflərin yaranmasında kahinlərin xüsusi rol oynaması mühüm yer tutur. Anu, Enlil, Enki və Ninhursaq bu mifologiyada əsas tanrılar hesab edilir. Şumerlərin mifoloji düşüncəsinə görə bütün allahlar ilkin okean ilahəsi Nammudan yaranmışdır. Enlil (“küləklər allahı”) baş allah mövqeyində çıxış edir.

“Bilqamis” dastanı (“dünyanın hər üzünü görmüş, hər şeyi bilən adamın dastanı”) yalnız qədim Şumer-Akkad ədəbiyyatının de-

yil, eyni zamanda dünyanın ən zəngin və ən əski miflərindən biri hesab edilir. “Bilqamis” haqqında qədim şumer, hett, akkad və hurri dillərində bu günümüzə çoxlu əfsanə və nağıllar, müxtəlif mətnlər gəlib çatmışdır. Bu dastan Şumer mətnlərində beş nəğmə şəklində qurulmuşdur:

1. Bilqamis və Aqa
2. Bilqamis və Ölməzlər dağı
3. Bilqamis və Səma buğası
4. Bilqamis, Enkidü və yeraltı dünya
5. Bilqamis yeraltı dünyada

Akkad variantında dastanın mövzu və sujeti dörd hissəyə bölünür:

1. Enkidü haqqında poema
2. Sidr meşəsində Humbaba ilə döyüş
3. İştartın hiyləgər və dağıdıcı fəaliyyəti
4. Bilqamisın ölümsüz həyat axtarması

“Bilqamis” dastanı təqribən b.e. əvvəl VI-II minilliklərdə formalaşaraq gil lövhələr üzərində köçürülmüşdür. On iki gil lövhədən ibarət bu dastanın əsas qəhrəmanı Bilqamis böyük şəhərlər saldırır, çoxlu qəhrəmanlıqlar göstərir. Dostu Enkidü ilə birlikdə qorxunc Humbabanı öldürdükdən sonra allahlar tərəfindən Enkidü ölümə məhkum edilir. Bilqamis ölümə qalib gəlmək üçün əbədi həyat qazanmış Utnapiştiden dənizin dibindəki ölümsüzlük çiçəyinin yerini öyrənir. O, çox çətinliklə bu çiçəyi əldə edir. Lakin çiçəyi öz xalqı üçün aparmaq istəyəndə yolda bir ilan onu oğurlayır, əbədi həyat Bilqamisa yox, ilana qismət olur.

Bilqamis adı bir sıra dillərdə Bilqameş, Gilqamış və s. şəklində də verilir. Dastanın akkad variantını dilimizə İsmayıl Vəliyev tərcümə edərək (1985; 1999) çap etdirmişdir.

Misir mifologiyası dünyanın ən qədim mifologiyalarından biri hesab olunur. Misirlilərin mifoloji düşüncələri “Piramida mətnləri”, “Ölülər kitabı”, “Böyük himn”, “Amduat”, “Sərdabələr mətnləri” və s. kimi ilkin yazılı mənbələrdə öz əksini tapmışdır. Misir mifologiyasında allahlar panteonu çox zəngindir. Burada allahlar heyvan başlı insan şəklində təsəvvür edilir. Öküz-Apis, Minebis; ilan, timsah-Sebek; şahin-Qor və s. adlarla tanınan allahlar panteonu mövcuddur. Günəş allahı Atum-Ra dünyanın, digər allahların, insanların və s. varlıqların yaradıcısı kimi təsəvvür olunur.

Misir miflərini məzmununa görə bu cür qruplaşdırmaq olar:

1. Ozirislə bağlı miflər
2. Ra ilə əlaqədar miflər
3. Nilə həsr olunmuş miflər

Ozirislə bağlı müxtəlif mifik mətnlər mövcuddur. Ozirislə qardaşı Setin mübarizəsində siyasi motiv əsas yer tutur. Digər bir mifdə Oziris bitkiçilik allahı kimi təsəvvür edilir. Qışda təbiət öldüyü, yazda dirildiyi üçün Oziris də ölüb-dirilən allahdır. Üçüncü qisim miflərdə Oziris ölənlərin ruhunu mühakimə edən cəhənnəm hakimidir. “Pramida mətnləri”ndə Oziris “batmış allah” adlandırılır. O, yer allahı Qebin oğlu kimi təqdim olunur. Aldadılaq sandığa salınıb Nil çayına atılan Oziris sandığın içində Aralıq dənizinə çıxır. Onu arvadı İzida tapıb xilas edir. Lakin ölümlər dünyasından çıxan Oziris yerdə qalmır, ölümlərin ruhunun olduğu Qərb vilayətinin padşahı olur. Ozirisin intiqamını oğlu Qor əmisi (Ozirisin qardaşı) Setdən alır.

Misirliələrin Allahlar panteonunda günəş allahı Amon-Ra (Atum-Ra) xüsusi yer tutur. Bir sıra miflərdə Ranın öz düşmənləri ilə mübarizəsi təsvir olunur. Heliopol variantında Atum-Ra Xaosdan yaranır, öz toxumunu udub hamilə qalır və beləliklə, hava allahı Şu, rütubət allahı Tefnutu yaradır. Sonralar onlar da digər allahları yaradırlar. Heliopolun məşhur “Böyük allahlar doqquzluğu” belə yaranır. Bu panteona daxildir: Atum-Ra, Şu, Tefnut, Qeb, Nut, Oziris, İzida, Set və Neftida.

Misirliələrin mifoloji görüşlərində Günəşin “gözləri”-qızları haqqında “Xator Tefnutun Nubiyadan qayıtması” və “Günah işlədən adamların məhv edilməsi” adlı miflər geniş yayılmışdır. Qədim misirliələr günəşi Günəş allahının-Ranın gözü kimi başa düşürdülər. Bəzən günəş allahın sağ, ay isə sol gözü kimi təsəvvür olunurdu.

“Xator Tefnutun Nubiyadan qayıtması” mifində Ranın qızı Tefnut ondan küsərək çıxıb gedir. Ra öz qızı-günəşin gözləri üçün darıxdığından onu geri qayıtmağa razı salır. Xator-Tefnutun Nubiyadan qayıdışı ilin fəsillərinin dəyişilməsi haqqında əski baxışları əks etdirir.

“Günah işlədən adamların məhv edilməsi” mifində isə Ra-ya qarşı çıxan adamların məhvindən, sonra isə onların bağışlanmasından, xaosun nizama salınmasından bəhs olunur. Bu mifdə günəş allahı Ra-ya qarşı çıxanlarla firona qarşı üsyan edənlərin taleyinin eyniliyi fikri, həmçinin qədim mifik təsəvvürlər əks olunur.

Ümumiyyətlə, firon misirlilərin mifik təsəvvüründə “allahın oğlu”, “böyük allah” kimi başa düşülür, fironlar ilahiləşdirilirdi. Fironlar yaşadıkları müddətdə Qor adlanır, öləndən sonra ölümlərin ruhunu mühakimə edən Ozirisə çevrilirdilər.

Nil çayı ilə əlaqədar yaranan Misir mifləri Oziris və Ra ilə bağlı miflərlə, həm də dəfn mərasimi ritualları ilə vəhdətdə mövcuddur. Xaqi adlı ilahə kimi tanınan Nilin misirlilərin həyatını təmin etmək üçün yeraltı dünyadan yerüstü dünyaya çıxarılması Oziris haqqındakı mifoloji görüşlərlə bağlıdır.

Yəhudi mifologiyası Qədim yəhudi mifologiyasında yəhudilərin köçünün üç böyük dalğası təsvir olunur. Yəhudilər özlərini “ivri” adlandırırlar. “İvri” sözü firon arxivlərində rast gəlinən “hapir”, “apir” sözündən törəmişdir.

Yəhudi mifologiyası çağdaş dövrümüzə yaxşı şəkildə gəlib çatmışdır. “Əhdi-ətiq” yəhudi mifoloji düşüncəsini öyrənmək üçün əsas mənbə sayılır.

Yəhudilərin mifik görüşlərində Yəhva baş tanrı kimi təsəvvür olunur. Yəhva obrazı ibtidai təbiət mifləri ilə bağlıdır. Təbiətdən götürülmüş bir sıra cizgilər Yəhvanın simasında cəmləşmişdir. Yəhva sərgərdandır, o, bütün dünyanı gəzib dolaşır.

Yəhudi mifologiyasında yaradılış haqqında mifin ilk versiyası mövcuddur: 1) kahinlər versiyası; 2) Yəhvaçılar və Elohimçilər versiyası.

Kahinlər versiyasına görə Yəhva dünyanı sudan yaratmışdır. Babil mifində dünyanın altı günə yaranması ardıcılığı kahinlər versiyası ilə uyğunluq təşkil edir. Nuhun nəslə haqqında Kahin hekayəsində bütün dünyaya yayılmış müxtəlif dilli qəbilə və tayfaların vəziyyəti əhalinin təbii artımı və miqrasiyası kimi dərk olunur.

Yəhvaçılar versiyasında dünyanın heç nə bitməyən susuz səhradan yaranması ənənəsi əsas yer tutur. Yəhvaçıların hekayətində Kain və Avel Adəmin və Həvvanın övladlarıdır. Kain əkinçi, Avel isə maldar kimi təsvir olunur. Kain və Avel haqqındakı mif Dimuzi və Enkidü arasındakı mübarizəni əks etdirən Şumer mifindən törəmişdir.

Babil qülləsi haqqında miflər də Yəhudi mifologiyasında və ədəbiyyatında geniş yayılmışdır. Bu mifin mətninin əsasında iki müxtəlif ənənə dayanır: 1) Babil şəhərinin tikintisi və müxtəlif dillərin mənşəyi; 2) Qüllənin tikintisi və xalqların dünyaya yayılması.

Burada ilk insanların İki çay arasında məskunlaşması, gildən bişmiş kərpic düzəltmələri, şəhər və qala tikmələri təsvir olunur.

Qədim Yəhudi ədəbiyyatında düzənlik şəhərlərinin dağıdılması haqqında mif də əsas yerlərdən birini tutur. Səhradakı şəhərlər-Sodom və Qomorranın məhv olması, peyğəmbər Lutun xilas edilməsi haqqında hekayət mövcud mifin əsasında yaranmışdır. Şəhərlərin məhv edilməsinə dair hekayət Avraam (İbrahim) haqqında mifə əlavə hesab olunur.

Qədim Yəhudi mifologiyasında kult mifləri də geniş yayılmışdır. Bunlardan əlavə, allahlar və peyğəmbərlər haqqında da bir sıra miflər mövcuddur. Bəzi miflərdə Allahın Sinayda qalın bulud, Sionda isə alov şəklində görünməsi Yerusəlimin düşmənlərdən xilas edilməsi və dinsizlərin məhvi əlaməti kimi başa düşülür.

“Bilqamıs” dastanından

V lövhə

Onlar gəlib durdular meşənin qırağında,
Gördülər ağacların upuca qamətini,
Gördülər sidr dağının, tanrılar məskəni,
Humbaba gəzən yerdən ayaq səsləri gəlmir:

Cığırılar var burada: yollar, keçidlər rahat
Gördülər sidr dağının, tanrılar məskəni,
İrnininin taxt-tacını,
Dağların ətəyində güclü çətir bağlamış
Ağacları gördülər.
Ağacların kölgəsi rahatdır, göz oxşayır,
Göyəmlər pöhrələyib, oranın kol-kosu var,

Sidrlər boy atdıqca, boy atır oleandrlar.
Meşənin hər tərəfi xəndəklə dövrələnib,
Onun üçdə ikisi xəndəklərə bölünüb.

Enkidu söhbət açıb Bilqamısa söyləyir:

“Humbaba (.....)

Təkliddə inan, bizə o heç nə edə bilməz,
Ayrıılıqda bizim də əlimizdən iş gəlməz.
Sıldırım tək keçilməz, ikilikdə keçdilər.

Üçqat hörülmüş kəndir asanlıqla qırılmaz,
Bir cüt şir balasının gücü şirdən az olmaz!”

(Beşinci lövhənin bundan sonrakı “Nineviya versiyası”nın mətni qalmamışdır. Eposun hett dilində tərcüməsinin bir parçasından görünür ki, qəhrəmanlar Sidri qırmağa girişirlər. Ancaq Humbabanın peyda olması onları qorxudur. Lakim Şamaş göydən onlara qışqırır ki, qorxmasınlar və onların köməyinə səkkiz külək göndərir, bunun köməyi ilə qəhrəmanlar Humbabaya üstün gəlirlər. Humbaba yalvarıb aman istəyir, lakin Enkidu onu bağışlamağı Bilqamısa məsləhət görmür. Bundan başqa Humbabanın “şüa geyim”lərini ayrı-ayrılıqda “öldürmək” də lazım imiş. Məzmunun davamı yalnız “Qədim Babil versiyası”ndan “Bauer fraqmenti” adlanan parçadan məlumdur.)

Bilqamıs söhbət açıb Enkiduya söyləyir:
“Humbabanı birlikdə öldürməyə gedəndə
Saçılan o şüalar saçılıb yox olacaq.
Şüalar itən zaman dünya da qaralacaq!
Enkidu cavabında Bilqamısa söyləyir:
“Dostum, cücələr qaçmaz anası tutulanda!
İşıq şüalarını sonra da tapmaq olar,
Onlar otun içində cücə kimi qaçışır,
Əvvəl özünü öldür, sonra o biriləri”.
Bilqamıs eşidəndə silahdaşın sözünü.

Öz döyüş baltasını əzəmətlə qaldırdı,
Düşmənin peysərinə var qüvvə ilə vurdu.
Bu an dostu Enkidu zərbə vurdu sinədən,
Düşmən yerə yıxıldı üç qüvvətli zərbədən.
Əzaları sustaldı, qüvvədən düşdü bədən.
Keşikçi Humbabanı vurub yerə sərdilər.
İki mənzilə qədər inildədi meşəlik,
İki dost məhv etdilər ağacları-tirləri.
Onlar qırıb-töküldər Sidr ağaclarını,
Livanda, Sariada-adı saya salınan,
Meşə gözətçisini Enkidu məhv elədi.
Bir rahatlıq бүürüdü uca-uca dağları.
Meşəli zirvələri, yaşıllıqları.
O məhv etdi meşədə bütün keşikçiləri.

Məhv etdi Humbabanın bütün şüalarını,
Yeddisini də tamam məhv eləyəndən sonra
Açdı döyüş torunu,
Bir də yeddi talantlıq sanballı xəncərini

Açdı səkkiz talantlıq yükü də bədəninə
Annunakların gizli məskənini o tapdı
Bilqamis doğrayırdı bircə-bircə sidrləri.
Enkidu çıxarırdı torpaqdan kötökləri.
Söz açaraq Enkidu söylədi Bilqamisa:
“Məni dostum Bilqamis, biz öldürdük sidrləri
Götür döyüş baltanı keçir daha belinə.
Şamaşın qarşısında dil tök, təşəkkür elə
Sidrləri aparırıq Fəratın sahilinə”.

Günah işlədən adamların məhv edilməsi

(Misir əfsanəsi)

Günəş allahı- eləcə də insanların və allahların padşahı Ra qocaldıqdan sonra öyrənir ki, Nilin yuxarı hissəsində və səhrada adamlar onun əleyhinə nəsə fikirləşirlər. O zaman Ra kişi allah Şu, Qeb və Nunu, eləcə də qadın allahları Tefnut, Nut və Oko Ra-nın daxil olduğu allahlar şurasını çağırırdı. Bu şura insanlardan gizli olaraq çağırılmışdı. Allahların məsləhəti ilə Ra Okonu Xatxor İlahəsi simasında bəşəriyyəti məhv etməyə göndərdi. İlahə işinin bir hissəsini sevinclə yerinə yetirdikdən sonra Ra-nın hüzuruna qayıdarkən Ra peşiman olaraq hələ məhv edilməyən insanların günahından keçməyə qərar verdi. Onun əmri ilə gecə yollara qırmızı pivə tökdülər. Səhər qaniçən ilahə yoluna davam edərkən pivəni gördü və içməyə başladı. Xatxor sərxoş oldu və adamları görə bilmədi. Beləliklə, qalan adamlar sağ qaldılar.

Günəş allahının adı

(Misir əfsanəsi)

İzida Ra-nın gizli adını öyrənmək həvəsi ilə alışıb yanırdı. O, sehrbazlığa əl atdı. İzida ilan yaradaraq Ra-nın sarayından çıxıb get-

diyi yolun üstünə qoydu. Ra saraydan çıxan kimi ilan onu dişlədi. Möhkəm ağrı hiss edən Ra allahların şurasını çağırırdı. Onlar dərindən kədərləndilər. Ra İzidadan xahiş etdi ki, onu müalicə etsin. İzida dedi ki, onun sehri o zaman kömək edə bilər ki, İzida Ra-nın adlarının hamısını bilsin. Ra dedi: Səhərlər mənim adım Xepridir, günorta Ra-dır, axşamlar Atumdur. İzida söylədi ki, bu adların heç birisi gizli deyil və bunları allahların demək olar ki, hamısı bilir. Ona görə də o, ağrını Ra-dan götürmədi. Nəhayət, Ra bir şərtlə öz gizli adını deməyə razı oldu ki, Qordan başqa allahların heç biri o adı bilməməlidir. Yalnız bundan sonra İzida ilan zəhərini zərərsizləşdirdi.

Sual və tapşırıqlar

1. Nə üçün b.e. əvvəl IV minilliyin sonu II minilliyin əvvəli bəşər tarixində Şumer dövrü adlanır?
2. Çağdaş dövrmüzdə Şumerlər haqqında hansı elmi mübahisələr mövcuddur? Şumerlər haqqında olan əsərlər barədə məlumat verin.
3. Şumer-Akkad mədəniyyəti hansı ərazidə yaranıb formalaşmışdır?
4. Şumer-Akkad ədəbi nümunələri tipoloji baxımdan neçə qrupa ayrılır? Hər birini ayrılıqda izah edin.
5. Şumer-Akkad miflərinin əsas mövzusu nədir? Nümunələr əsasında mövzunu izah edin.
6. Şumerlərin mifoloji düşüncəsində allahlar panteonu hansı xüsusiyyətlərə malikdir? Bu haqda ayrıca danışın.
7. “Bilqamis” dastanının elm aləminə məlum olması, nəşri və tədqiqi haqqında məlumat verin. Bu əsərin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və öyrənilməsi haqqında nə bilirsiniz?
8. Şumer və Akkad mətnlərində “Bilqamis”in strukturu necə qurulmuşdur?
9. Dastanın əsas obrazları kimlərdir? Hər birini ayrılıqda təhlil edin.
10. “Bilqamis” dastanı ilə “Kitabi-Dədə Qorqud” arasında hansı oxşar motivlər mövcuddur? Bu barədə məlumat verin.
11. Misir mifologiyasının əsas mənbələri hansı abidələr hesab olunur?
12. Misir mifologiyasında allahlar panteonu haqqında nə bilirsiniz?

13. Misirlilərin mifoloji düşüncəsində allahların heyvan başlı insan şəklində təsəvvür edilməsinin səbəblərini aydınlaşdırın.
14. Misir miflərini məzmununa görə necə qruplaşdırmaq olar?
15. Misirlilər nə üçün Ozirisi “batmış allah”, “ölüb-dirilən allah” hesab edirlər? Oziris haqqında hansı miflər mövcuddur?
16. Heliopolun “böyük allahlar doqquzluğu”na daxil olan allahlar haqqında məlumat verin.
17. Günəş allahı Amon-Ra haqqında hansı miflər mövcuddur? Həmin miflərdəki əski təsəvvürləri şərh edin.
18. Nil çayına həsr olunmuş miflər və onların əsas xüsusiyyətləri haqqında məlumat verin.
19. Qədim miflərdə Nilin yeraltı dünyadan yerüstü dünyaya çıxarılması hansı mifoloji görüşlərlə bağlıdır?
20. Qədim Yəhudi mifologiyası və onun mənbələri haqqında məlumat verin.
21. Yəhudilərin mifoloji sistemində baş tanrı kimdir? Onun əsas xüsusiyyətlərini səciyyələndirin.
22. Yəhudi mifologiyasında yaradılış haqqında mifin hansı versiyaları mövcuddur? Hər bir versiya haqqında ayrılıqda məlumat verin.
23. Kain və Avel haqqında mifləri təhlil edin.
24. Babil qülləsi haqqındakı miflərin əsasında hansı ənənə-motivlər dayanır?
25. Yəhudi mifologiyasında hansı kult mifləri geniş yayılmışdır? Daha hansı miflər burada mövcuddur?

Ədəbiyyat

1. Afrika nağılları (tərtib edəni: Ç.Əlioğlu). Bakı, Gənclik, 1988.
2. “Bilqamis” dastanı (tərcümə edəni: İ.Vəliyev). Bakı, Gənclik, 1985.
3. Dünya xalqlarının əfsanələri. Bakı, Gənclik, 1990.
4. Dünya xalqlarının nağılları. Bakı, Gənclik, 1990.
5. Şükürov A. Mifologiya. II kitab. Bakı, Elm, 1995.
6. Мифологические сюжеты в произведениях искусства. Ленинград, Советская художник, 1966.
7. Мифологический словарь. Москва, Советская энциклопедия, 1991.

Hind, Çin və İran mifologiyaları

1. Hind mifologiyasının mənbələri. Mifoloji sistem və onun tipləri.
2. Hind mifoloji sistemində allahlar panteonu. Yaradılış prosesi
3. Hinduizmdə heyvan və su kultu
4. Çin mifologiyasının əsas xüsusiyyətləri. Çində allahlar panteonu
5. Qədim Çində yaradılış mifləri
6. Çin mifoloji sistemində əjdaha kultu və onun növləri
7. İran miflərinin toplandığı yazılı mənbələr
8. Fars mifologiyasında allahlar panteonu
9. Əfrasiyab (Alp ər Tunqa) obrazı fars mifologiyasında

Qədim Hind mifologiyası şifahi və yazılı, eləcə də arxeoloji mənbələr əsasında öyrənilir. Hind mifologiyasının ən qiymətli və əski mənbələri “Mahabharata” və “Ramayana” hesab edilir. Bu əsərlərdən əvvəl “Riqveda” və digər “Vedlər” mövcud olmuşdur. “Athaqaveda” (şər ruhlara qarşı qarğışlar məcmuəsi) qədim hind mifologiyasının əsas mənbələrindən sayılır.

Hindistanda yaranmış mifoloji sistemin müxtəlif tipləri mövcuddur. Vedizm, Hinduizm və Buddizm hind mifologiyasının ayrı-ayrı komponentləridir. Hinduizm qədim vedlər dini olan brəhmənizmi əvəz etmişdir. Müxtəlif mənşəli mifoloji təsəvvürlər, obraz və sujetlər Hinduizm dini sistemində birləşdirilmişdir.

Buddizmin əsasını Siddharta Qautama qoymuşdur. O, Budda adlandırılmışdır. Budda işıqlı, nurlanmış anlamını ifadə edir. Dinin adı buradan əmələ gəlmişdir. Buddizmdə Siddharta nurlanmaya o zaman çatır ki, o, müxtəlif çətinliklər keçsin. Buddizm mifoloji sistemində Qautama Buddanın külü onun səkkiz şagirdi arasında bölüşdürülmüş və hər şagird öz kül payının üstündə ehtiram tikdirmişdir. Buddist ölkələrində Buddanın qəbri olan müxtəlif memarlıq üslubuna malik ehtimalların mövcud olması da bununla bağlıdır.

İndra, Surya, Aqni, Soma, Varuna, Rudra və s. qədim hindlilərin allahlar panteonunu təşkil edir. 1028 himndən ibarət olan “Riqveda” mətnlərində İndra həm müharibə, həm də fırtına allahı hesab olunur. Günəş allahı Surya adlanır. Aqni od allahıdır. Aqni obrazı ibti-

dai mistizmlə bağlıdır, eyni zamanda Aqni insanlarla allahlar arasında vasitəçidir. İndradan sonra ikinci yeri Varuna tutur. O, güclü hakim, yaratıcı allah hesab olunur. Ümumiyyətlə, qədim Hindistanın allahlar panteonunda yüzlərlə allah mövcuddur.

Hind mifoloji sistemində İndra kainatın yaradılmasında əsaslı rol oynayır. O, göyün və yerin oğlu kimi təsəvvür olunur. Guya İndra anasının böyründən doğulmuş, qorxunc bir görkəm almışdır. Onun heybətli görkəmindən qorxuya düşən göylə yer bir-birindən ayrılmış, əmələ gələn boşluqda (fəzada) İndra hökmranlıq etmişdir. İndra iblislərin başçısı Vritanı öldürdükdən sonra varlıq aləmi-Sat yaradılır.

Bəzi mifik təsəvvürlərdə kainat əbədi tanrıların qurban kəsdikləri Puruṣninin bədənindən yaranmışdır. Hind mifoloji düşüncəsində Brəhmənin müxtəlif epitetləri onun yaratıcı funksiyası ilə bağlıdır. Brəhmən dünyanın və insanların yaratıcısı kimi qələmə veilir.

Hinduizm dini- mifoloji sistemində müqəddəs heyvanlar kultu əsasən totemizmlə bağlıdır. Bu mifik düşüncədə müxtəlif heyvanlar mühüm yer tutsa da, onların yalnız dördü zəmanəmizədək öz müqəddəsliyini qoruyub saxlamışdır: inək, meymun, gürzə və Haruda adlanan quş.

Hinduizmə daxil olan ən qədim kultlardan biri su kultu sayılır. Hindistanda bütün çaylar müqəddəsdir. Öz mənbəyini Himalay dağından götürən çay ən müqəddəs çay hesab olunur. Qanq, Camna, Kaveri və başqa böyük çaylar əlində səhəng tutmuş qadın şəklində təsvir olunur. Daş və bitki kultları da Hinduizm mifoloji sistemində geniş yayılmışdır.

Çin mifologiyası. Çinin ən qədim tarixi hadisələri müxtəlif əsatirlərdə öz əksini tapmışdır. Çinin digər sivilizasiyalardan nisbətən təcrid olunması və çinlilərin sivilizasiyasının uzunömürlülüüyü, fasiləsiz mövcudluğu Çin mifoloji düşüncəsinin özünəməxsus cəhətləridir. “Fal yazıları”, “Bambuk salnamələri”, “Çun-Syu” (“Bahar və payız”), “Şiszin” (“Mahnılar kitabı”), “Şuszin” (“Sənədlər kitabı”) və digər qədim mənbələr Çin mifologiyasını öyrənmək baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Qədim Çin allahlar panteonunda “ali hakim”, “ali əcdad” Şandi (ən qədim mətnlərdə Di) uzun müddət baş allah hesab olunmuşdur. Yan-di (alovun hakimi), Çi-di (qırmızı hakim)-Günəş allahı, Cənub hakimi kimi tanınmışdır. Si-Vanmu (Qərbin hakimi) qadın ilahəsi olub ölməzlik dərmanına sahib olmuşdur. Bəzi qədim mətnlərdə

Si-Vanmu ölülər səltənətinin ilahəsi, ölüm və xəstəliklər allahı funksiyasını icra edir. Çin allahlar panteonunda müharibə və sərvət allahı kimi tanınan Quan-di özünün real cizgiləri ilə fərqlənir. Bütün bunlardan əlavə, Çində ümumi panteonla yanaşı ayrı-ayrı dinlərin allahlar panteonu da mövcud olmuşdur.

Çin mifoloji mətnlərində kainatın yaranması bütün ardıcılığı və xaosun nizamlanması ilə diqqəti cəlb edir. Çinlilərin mifik təfəkkürlərində təbiətin və insanın yaranması haqqında iki konsepsiya mövcuddur: 1) Cansız və canlı varlıqlar xaosun iki ilkin elementə-işıqlı başlanğıca (yan) və qaranlıq başlanğıca (in) bölünməsi nəticəsində yaranmışdır. 2) Bütün varlıqlar transformasiya nəticəsində əmələ gəlmişdir. İnlərin təsəvvürünə görə Şan-di təkcə baş allah deyil, həm də axirət dünyasını idarə edən qüvvələrin başçısı, inlərin əfsanəvi əcdadı və hamisidir.

Çin mifoloji sistemində Pan-qu göyü və yeri bir-birindən ayıran və bədəmindən kainat yaradılan ilk əcdad kimi təsvir olunur. Daşqın haqqında miflərdə Fu-si və Nyuy-va insan cütü (bacı-qardaş) kimi zooantropomorfik obrazda ilkin əcdadlar sırasındadır.

Çin mifologiyasında dörd müqəddəs canlına-əjdaha, pələng, simurğ (feniks) və tısbağanın xüsusi yeri vardır. Əjdaha baharın və Şərqi, pələng payızın və Qərbi, feniks yayın və Cənubun, tısbağa qışın və Şimalın simvolu sayılırdı. Çinlilərin mifik düşüncəsində Əjdaha su stixiyasının hakimi kimi insanlara nəmişlik bəxş edirdi. Əjdaha Səma və Yerdən sonra üçüncü yeri tuturdu. Çin mifologiyasında təbiətdə olan bütün kaos və qarışıqlığın səbəbi əjdaha hesab olunurdu. Çində əjdahanın dörd tipi mövcud olmuşdur: allahların məskəni qoruyan Səma əjdahası, yağış və külək göndərən İlahi əjdaha, suların istiqamətini və dərinliyini müəyyənləşdirən Yer əjdahası və xəzinələri mühafizə edən əjdaha. Bunlardan əlavə, Çin mifologiyasında at kultu ilə bağlı təsəvvürlər də geniş yayılmışdır.

Farsların mifoloji mətnləri qədim abidələrdə-“Avesta”, “Şahnamə”, “Camasbnamə”, “Manixey əlyazmaları”, “Dinkert” (“İnam əməlləri”) və s. əsərlərdə toplanmışdır. Div, pəri, əjdaha və s. mifik varlıqlar, Cəmsid, Huşəng, Zöhhak, Nuzər və b. obrazlar yalnız fars mifologiyasında deyil, həm də digər qonşu xalqların mifoloji düşüncəsində geniş yer tutur.

Farsların mifoloji sistemində dünya və insanın mənşəyi, panteon, demonologiya, esxatologiya və s. haqqında zəngin maraqlı əfsanələr mövcuddur.

İran-fars mifologiyasında allahlar panteonunda hər bir allahın ayrıca funksiyası olmuşdur. Öz mənşəyinə görə Hind-İran panteonuna mənsub olan Mitra/Mimra Günəş allahı kim çıxış edir. Onun haqqında ən qədim məlumat “Avesta”dadır. Hind-İran mənşəli allahlar panteonunda Hauma həm allah, həm də kahin funksiyasını yerinə yetirir. Külək, Hava allahı kimi tanınan Vayu ikili təbiətə malikdir. Allahlar panteonunda Hvarna adlı allahın özünəməxsus yeri vardır. Hvarnanın ilahi ənənələri haqqında “Avesta”da üç mif vardır. O, xeyirxahlıq, tale allahı hesab olunur. Allahlar panteonunda digər bir allah-Zurvan həm tale, həm də Zaman allahı hesab olunur. Fars mifoloji sistemində Hörmüz və Əhrimən Zurvanın oğulları kimi təsvir olunur.

Bir çox şərq xalqlarının müştərək ədəbi abidəsi sayılan “Avesta” fars mifologiyasının da əsas mənbələrindən biridir. Bu qədim abidə Azərbaycanla da sıx bağlıdır. Əsərin müəllifi Zərdüştün (b.e. əvvəl təqribən 569-492) Cənubi Azərbaycanın Urmıya vilayətində doğulduğu, milliyyətə türk olduğu əksər avestaşünaslar tərəfindən qəbul olunmuşdur.

Zərdüşt dinində xeyirlə (Hörmüz) şər (Əhrimən) arasında əbədi mübarizə gedir. Xeyir fikir, xeyir söz, xeyir əməl triadası Zərdüşt tərəfindən irəli sürülən əsas əxlaqi şüarlardır. “Avesta”da dualizm başlıca yer tutur. Atəşpərəstliyin baş tanrısı Ahuramazda xeyir və işıq allahıdır. Anqramanyu isə şər və zülməti təmsil edir.

Hazırda “Avesta” beş kitabdan ibarətdir: 1) “Vendidad”; 2) “Vispered”; 3) “Yasna”; 4) “Yəşt”; 5) “Kiçik Avesta”. “Qatlar” adlanan hissə “Avesta”nın ən qədim hissəsi və Zərdüştün fərdi yaradıcılıq məhsuludur. “Avesta”nın əsas məzmunu “Qatlar”da öz ifadəsini tapmışdır.

Avesta özünəməxsus bir dildə və əlifbada yazılmışdır. Bu, “Avesta” dili və “Avesta” əlifbası adlanır.

B.e. əvvəl VII əsrdə yaşamış qədim Türk-Turan hökmdarı Alp ər Tunqa haqqında fars mifologiyasında da müəyyən mətnlər mövcuddur. Alp ər Tunqanı iranlılar Əfrasiyab adlandırırlar. Əfrasiyab adı Şərq xalqları arasında çox yayılmışdır. “Şahnamə”də Firdovsi Alp ər Tunqa haqqında ziddiyyətli fikirlər söyləyir. Ümumiyyətlə,

farslar ondan qorxduqları üçün bu cəsür hökmdarı bu cür çağırmışlar. Alp ər Tunqa haqqında qədim türk dastanı mövcud olsa da, bu dastandan bəzi ağılar “Divani-lügət-it türk” əsərində günümüze gəlib çatmışdır. Alp ər Tunqa ilə bağlı nisbətən geniş məlumat Firdovsinin “Şahnamə” əsərində verilmişdir.

Əsərdə Alp ər Tunqanın atası Peşeneq Xaqandan, oğlu Şarka, qızları Məniyə və Qazdan (gözəl olduğu üçün ona bu adı vermişdilər), İran-Turan müharibələrindən söhbət açılır. Lakin burada Firdovsi tarixi təhrif edərək guya Alp ər Tunqanın İran hökmdarı Keyxosrova məğlub olmasından, ömrünün son anlarında yalqızlığından və öldürülməsindən bəhs edir. Lakin tarixi faktlar göstərir ki, Alp ər Tunqa Keyxosrov tərəfindən ziyafətə çağırılaraq hiylə ilə zəhərlənib öldürülmüşdür.

Ümumiyyətlə, fars mifologiyasında yalnız Alp ər Tunqa barədə deyil, eləcə də digər türk hökmdarları, sərkərdələri haqqında da maraqlı məlumatlar mövcuddur.

Puruşi qurbanı

(Hind əfsanəsi)

Müqəddəs Biliyin qədim kitablarından biri sayılan Vedalarda deyilir ki, kainat dünyanın yarandığı vaxt tanrıların qurban kəsdikləri Puruşinin-İlk Adamın bədənindən yaranıbdı. Tanrılar Puruşinin bədənini bir neçə yerə bölürlər. Onun dodaqlarından brahmanlar-kahinlər, əllərindən kşatriyalar-döyüşçülər, budlarından vaysilər-əkinçilər, ayaqlarındansa şudurlar-nəsibləri yuxarı təbəqənin qulluğunda dayanmaq olan aşağı təbəqə əmələ gəldi. Puruşinin ağılından ay, gözündən günəş, ağızından od, nəfəsindən isə külək törəndi. Onun göbəyindən hava, ayağından torpaq, başından göy, qulaqlarındansa işıqlı dünyanın ölkələri yarandı. Əbədi tanrılar ulu qurbandan dünyanı beləcə yaratdılar.

Fusi və Nyuyva adamları necə yaratdı

(Çin əfsanəsi)

Çox-çox qədim zamanlarda nədənsə adamlar səma hökmdarı Yuyxuanın-Nefritli padşahın qəzəbinə düşər oldular. Bir neçə gün Nefritli padşahın qəzəbi soyumadı, sonra isə intiqam almaq fikrinə

düşdü. O, külək Ruhu Fen-boya və yağış hökmdarı Yuy-şiyə əmr elədi ki, yerə ensinlər və elə tufan qoparsınlar ki, adamların evləri yerlə yeksan olsun, sonra elə leysan töksünlər ki, torpaq üç li suyun altında qalsın. Adamlar həyəcanlandılar və hündür yerlərə qalxdılar; düzənlikdə yaşayanlar ağaclara çıxdılar. Heç kimin ağına gəlməzdi ki, külək belə tüğyan qoparacaq, yağış belə şiddətli şırıltıyla yağacaq. Üç gün keçməmişdi ki, nəhayətsiz su üfüqə qədər bütün aləmi başına götürdü və adamlar suyun altında qaldılar.

Bəs necə oldu, hamı batıb, insan nəslinin kökü kəsildimi? Yox, sən demə, adamların hamısı suyun altında qalıb məhv olmayıblarmış. Fusi və onun bacısı Nyuyva sağ qaldılar, onları bir ölməz Şensyan xilas elədi, suda batmağa qoymadı. Hadisə belə olmuşdu.

Fusi və Nyuyva əməksevər, xeyirxah adamlardı, ac adam gör-səydilər olanlarını ondan əsirgəməzdilər. Səma ölməzlərindən biri bundan xəbər tutdu. Səma ölməzi eşitdi ki, Nefritli hökmdar əmr verib, adamları suda batırmağa hazırlaşır, o, dilənçi cildinə girdi və adamların arasına endi. Fusinin qapısına yaxınlaşdı və əl açıb sədəqə diləməyə başladı. Fusi və Nyuyva kasıb qardaşlarını qarşıladıkları kimi onu da qonaqpərvərliklə qarşıladılar, pul və paltar verdilər. Öl-məz gördü ki, onlar həqiqətən xeyirxah adamlardır və qardaş-bacını xilas eləmək qərarına gəldi. Bambuk səbətini onlara verib dedi:

- Bu səbəti sizə bağışlayıram, yaxşı-yaxşı saxlayın. Daşqın baş versə, hər ikiniz səbətə girərsiniz, arxayın olun, batmayacaqsınız.

Fusi əlini uzadıb səbəti götürən kimi dilənçi qeybət çəkildi. Fusi və Nyuyva başa düşdülər ki, dilənçi adamlar arasına düşmüş tanrı imiş. Göyə baxa-baxa dua oxuyub baş əyməyə başladılar.

Bir neçə gün keçdi və həqiqətən daşqın başladı. Şensiyanın məsləhətini unutmayan qardaş-bacı bambukdan hörülmüş səbətə mindilər və suyun üzündə üzdülər. Su yuxarı qalxdıqca səbət də qalxırdı, su azaldıqca səbət də qayıq kimi aşağı enirdi. Su çəkiləndən sonra səbət ehmalca yerə düşdü, Fusi ilə Nyuyva səbətdən düşüb ətrafa boylandılar: ay aman! Işıqlı dünyada onlardan, qardaş-bacıdan başqa heç kim yox idi. Nə etməli? Fusi bacısı ilə məsləhətləşdi: yer üzündə insan nəslinin kökü kəsilməsin deyə, gildən adam düzəltmə-yəkmi? Nyuyva sevindi və razılığını bildirdi. Onlar əhəng yığdılar; su tökdülər, yoğurub adam düzəltməyə başladılar.

Kimin ağına gələrdi ki, onlar əllərini işə bulamamış Ana torpaq-Dimu Nyannyan gələcək və acıqla deyəcək:

- Əhəngdən adamcığaz düzəltmək istəyirsiniz? Bundan asan nə var! Amma mənə ziyan vurursunuz. Axı, sizə nə qədər əhəng lazımdır, sizin qazdığınız çuxuru doldurmaq üçün əhəngi mən hardan tapım? Yox, bir halda ki, insan nəslini davam elətdirmək istəyirsiniz, gərək siz bacı-qardaş bir-birinizlə evlənəsiniz!

Bu sözlər onların qəlbini ağrıtdı, amma iş işdən keçmişdi, necə deyərlər, hirsələrini basaraq hələlik öz niyyətlərindən əl çəkməli oldular.

Fusi insanlığı diriltmək fikrindən əl çəkməmişdi. O, çox fikirləşdi, çox düşünüb-daşındı, baxıb gördü ki, Ana torpağın məsləhəti ürəkəçən olmasa da başqa çıxış yolu yoxdur. Günlərin bir günü qardaş məsələni açıb bacısına dedi. Nyuyva onun sözlərini eşitdi, utandığından qıpqırmızı qızardı, büzüşüb qaldı və cavab vermədi. Yeddi gün, yeddi gecə bundan danışdılar, sonra Nyuyva Fusiyə dedi:

- Əgər biz ər-arvad olmalıyıqsa, bu çətin iş deyil, mən qaçım, sən məni qov. Çatsan evlənərik, çatmasan heç nə alınmayacaq.

Fusi fikirləşdi: "Mən kişiyəm, o arvaddı. Yəni mən ona çatmayacam?!" Fusi razılaşdı.

Onlar qaçmağa başladılar. Nyuyva qabaqda qaçır, Fusi arxadan ona çatmağa çalışırdı. Kimin ağına gələrdi ki, Nyuyva belə sürətlə qaçır! Yolları böyük bir dağın yanından düşdü, Fusi bacısının dalınca yeddi dəfə dağın başını dolandı, amma ona çatmadı ki, çatmadı. Baxıb gördü ki, qarşıdan bir tısbağa gəlir. Tısbağanın ona yazığı gəldi, başını bulayıb dedi:

- Sən o biri tərəfdən qaç, onda çatarsan.

Fusi səmtini dəyişdi, dəyişən kimi də Nyuyva ilə toqquşdu və qızı qucaqladı. Bax, adama belə çatarlar.

Bu bicliyi Fusiyə öyrətdiyinə görə Nyuyvanın tısbağaya yaman acığı tutdu. Tısbağaya bir təpik ilişdirdi ki, qını parça-parça oldu. Fusi fikirləşdi: "Tısbağanın mənə köməyi dəydi, indisə qını parça-parçadı, adamın ona yazığı gəlir bəlkə bu parçalardan tısbağa düzəldim". Parçaları bir yerə yığdı və bunlardan yeni qın düzəltdi. İnanmırsınızsa özünüz baxın: tısbağanın qınındakı xətlərdən aydın görünür ki, qın parçalardan düzəldilibdi! Tısbağanın qınıni düzəldəndən sonra Fusi toy çaldırmağa hazırlaşdı. Kimin ağına gələrdi ki, Nyuyva yenə də razılaşmayacaq!

- Keçən dəfə, -deyə qız sözə başladı, -sənə tısbağa kömək elədi. Bu, hesabdən deyil. Gəl, bir də yarışaq. Odu bax, dəyirman daşını

görürsən, üst daş sənin, alt daş mənim. Dəyirman daşlarını böyük dağın zirvəsinə çıxardaq, ordan aşağı buraxaq. Dəyirman daşları dağın ətəyində yenidən birləşsələr biz evlənəcəyik, birləşməsələr heç nə alınmayacaq.

Onlar dəyirman daşlarını bellərinə alıb dağın zirvəsinə çıxdılar. Zirvədən daşları üzə aşağı diyirlətdilər, özləri də daşların dalınca qaçmağa başladılar, daşların birləşib birləşmədiyini bilmək istəyirdilər. Aşağı çatanda əlləri üzlərində qaldı: dəyirman daşları dağın ətəyində üst-üstə dururdu. Nyuyvanın deməyə sözü qalmamışdı. Onlar beləcə evləndilər.

Aradan yüz gün keçdi və Nyuyva bir parça ət doğdu. Bu ət parçasını görəndə Fusi dilxor oldu. Bıçağı qapıb ət parçasını doğramağa başladı. Heyrətlidir ki, onun kəsdiyi hər tikə ət bir adama çevrildi. Fusi onları bir-bir saydı, yüz adam alındı. Adamlar ora-bura qaçmağa, ağaclara dırmaşmağa başladılar. Kimi çaya cumdu, kimi ağaca dırmaşdı. Qardaşla bacı onlara soyad fikirləşməyə başladılar: çaya cumanlara Xe, yəni Çay, şaftalı ağacına dırmaşanlara Tao, yəni Şaftalı, gavalı ağacına dırmaşanlara isə Li, yəni Gavalı... soyadını verdilər. Başqa uşaqlar da məskən saldıqları yerlərin adlarını soyad daşdılar. Sonradan yüz soyad beləcə yarandı. Həmin vaxtdan insan nəslı yer üzündə yenidən təşəkkül tapdı.

Zöhhak

(İran əfsanəsi)

Mərdas adlı xoşniyyətli bir kişi həmişə xalqa kömək edərdi. Onun çoxlu mal-qarası, var-dövləti var idi. Lakin Mərdasın Zöhhak adlı oğlu çox bədxah cavan idi. İblis onu yoldan çıxardı və atasının ölümünə bais oldu. Sonra iblis ona aşpazlıq etməyə başladı. Bir dəfə o Zöhhakın çiynlərindən öpdü. Hər çiynindən bir ilan çıxdı. O, ilanları hər gün iki cavan oğlanın beynini yedirtməklə sakitləşdirə bilirdi. Beləliklə, Zöhhak min il ərzində İranı idarə etdi və bu müddətdə hər gün ilanlar iki cavan beyni yedilər. Onun hakimiyyətdə olduğu dövrdə xeyir yox oldu, şər, bədxahlıq hər yerdə ağalığ etdi. İki şahzadə-Ərmayıl və Kərmayıl könüllü olaraq Zöhhaka aşpazlıq etdilər ki, adamların vəziyyətini yaxşılaşdırsınlar. Onlar hər gün iki yox, bir gənci öldürüb, digərlərini çobanların yanına göndərirdilər ki, gizlənə bilsinlər. Beləliklə də, hər ay onlar 30 gənci xilas etdilər. Belə bir əf-

sanə gəzir ki, indiki kürdlər-həmin xilas edilmiş gənclərin nəsiləridir.

Deyirlər ki, Zöhhakın bu zülmünə davam gətirməyən xalq üsyan qaldırır. Üsyanın başçısı Gavə adlı dəmirçi Zöhhakı taxtdan salır. Xalq rahat nəfəs alır.

Sual və tapşırıqlar

1. Qədim Hind mifologiyasının mənbələri və komponentləri haqqında nə bilirsiniz?
2. Hindistanın allahlar panteonunun özünəməxsusluğu nədədir?
3. “Riqveda” mətnlərində kainatın yaradılmasında hansı allah əsas rol oynayır?
4. Hinduizm dini - mifoloji sistemində hansı kultlar mövcuddur? İndiyədək hansı heyvanlar müqəddəsliyini mühafizə edib saxlamışdır?
5. Brəhmənizmin hinduizm və buddizmlə oxşar və fərqli cəhətlərini izah edin.
6. Çin mifologiyasının öyrənilməsində hansı mənbələr xüsusi əhəmiyyət daşıyır?
7. Çin allahlar panteonunda baş allah funksiyasını yerinə yetirən Şan-di haqqında nə bilirsiniz?
8. Təbiətin və insanın yaranmasında hansı konsepsiyalar mövcuddur? Hər birini ayrılıqda izah edin.
9. Çin mifoloji sistemində ilk əcdad və insan cütü haqqında bildiklərinizi danışın.
10. Hansı müqəddəs canlılar Çin mifologiyasında xüsusi yer tutur?
11. Çinlilərin mifik düşüncəsində əjdaha kultu və onun tipləri barədə məlumat verin.
12. Çin mifologiyasında daha hansı kultlar geniş yayılmışdır?
13. Daşqın haqqında Çin miflərinin mahiyyəti nədən ibarətdir?
14. Fars mifoloji mətnləri hansı qədim abidələrdə toplanmışdır?
15. Fars mifologiyasında hansı allahlar mənşəyinə görə Hind-İran allahlar panteonuna məxsusdur?
16. “Avesta”nın dili və əlifbası haqqında məlumat verin.
17. Hazırda “Avesta” neçə kitabdan ibarətdir?
18. Zərdüştün şəxsiyyəti və həyatı haqqında bildiklərinizi danışın. Avestaşünaslıqda bu barədə hansı mübahisələr mövcuddur?

-
19. “Avesta”nın əsas məzmununu onun hansı hissəsində öz ifadəsini tapmışdır?
 20. Türk-Turan hökmdarı Alp ər Tunqanın Əfrasiyab adlandırılması fars mifologiyasında nə ilə bağlıdır?
 21. “Şahnamə”də bu barədə hansı fikirlər mövcuddur? Ə.Firdovsinin türklərə qarşı birtərəfli mövqeyini izah edin.
 22. Alp ər Tunqa haqqında “Divani-lügət-it türk” əsərində verilən ağılar haqqında məlumat verin.
 23. M.Kazımbəy fars əsatiri haqqında hansı əsərində bəhs etmişdir?
 24. “Avesta”da təqvim mifləri haqqında hansı biliklər mövcuddur? Novruz bayramı ilə bağlı fikirlərinizi izah edin.
 25. Klassik fars ədəbiyyatında mifik qəhrəman haqqında nə bilirsiniz? Bu barədə məlumat verin.

Ədəbiyyat

1. Əskər R. İqlimdən iqlimə, təqvimdən təqvimə. Bakı, İşıq, 1987.
2. Xəlilov P. Türk xalqlarının və Şərqi Slavyanların ədəbiyyatı. I kitab. Bakı, Maarif, 1994.
3. Süleymanov O. Az-Ya (tərcümə edəni N.Səfərov). Bakı, Azərənəşr, 1993.
4. Şükürov A. Mifologiya. III kitab. (İran xalqlarının mifologiyası). Bakı, Elm, 1995.
5. Şükürov A. Mifologiya. IV kitab. (Qədim Hind mifologiyası). Bakı, Elm, 1996.
6. Şükürov A. Mifologiya. V kitab. (Qədim Çin mifologiyası). Bakı, Elm, 1996.

Mifoloji mətnlər

1. Dünya xalqlarının əfsanələri. Bakı, Gənclik, 1990.
2. Mahabharafa və ya Bharata övladlarının böyük vuruşları haqqında dastan. Bakı, Gənclik, 1988.
3. Qədim Şərq ədəbiyyatı. Bakı, “Azərbaycan Ensiklopediyası” NPB, 1999.

Yunan, Alman-Skandinav və Slavyan xalqlarının mifologiyası

1. Yunan mifologiyasının mənbələri.
2. Yunanlarda yaradılış və törəniş mifləri. Allahlar panteonu.
3. Yunan mifologiyasında qəhrəmanlar.
4. Alman-Skandinav mifologiyasının qaynaqları və tədqiqatçıları.
5. Allahlar panteonu. Mifik qəhrəmanlar.
6. Alman-Skandinav qəhrəmanlıq eposunda hun hökmdarı Atilla obrazı.
7. Slavyan xalqlarının mifologiyasının əsas mənbələri.
8. Slavyanların Allahlar panteonu.
9. Slavyan xalqlarının mifologiyasında kultlar.

Dünya xalqlarının ən qədim mifologiyasından biri **yunanların mifologiyasıdır**. Hesiodun “Teoqoniya”, Homerin “İliada” və “Odisey”, antik mətnlər və s. yunan mifologiyasının ilkin mənbələridir.

Yunanların mifoloji sistemində yaradılış və törəniş haqqında müxtəlif miflər mövcuddur. Bu miflərin əsas məzmununu kainatın və tanrının xaosdan yaranması təşkil edir. Olimp dağı dünyanın mərkəzi kimi təsəvvür olunur.

Yunanların Allahlar panteonu çox zəngindir. Torpaq tanrısı Heya Xaosdan yaranandan sonra o da öz növbəsində Göyü - Uranı doğur. Uran - Göy dünyanın hakimi sayılır. Torpaqla evləndəndən sonra onların altı oğlu və altı qızı, həmçinin üç nəhəng tərəpəgöz, əlli-başlı və yüzəlli üç nəhəng uşaqları da olur. Uran həmin nəhəngləri Torpaq ilahəsinin dərinliklərinə salır, bununla da onların arasında ədavət başlayır.

Yunan mifologiyasında Zevs Kronun oğlu (Uranın nəhəng uşaqlarından biri-titan), allahların və insanların atası, Olimp allahlar ailəsinin başçısı kimi böyük qüdrət və nüfuz sahibidir. Tanrıları və adamları idarə etdiyinə, dünyanı nəzarətdə saxladığına görə Zevs İldırımsaçan Zevs, Qartal Zevs və s. adlarla tanınır. Onun məskəni göydür.

Zevsin oğulları – Herakl, Persey, Sarpedan, Minos, Eok və digərləri məşhur qəhrəmanlar, hökmdar-müdrilər kimi bütün Yuna-

nıstanda məşhur olmuşlar. Yunan miflərində cəmiyyətin və insanın formalaşmasında Zevsin mühüm xidmətləri sadalanır. Buna görə də Zevs xüsusi hörmət və izzət sahibi kimi tanınır. Miladdan öncə 776-cı ildə Zevsin şərəfinə Olimpiya oyunlarının ardıcıl şəkildə keçirilməsi Zevsə olan hörmətin nişanəsidir.

Yunan xalqının mifoloji sistemində Zevsdən sonra ən məşhur yeri onun arvadı, bir sıra miflərdə bacısı Hera tutur. Arqos və Samos nikah ilahəsi hesab olunur. Samos eyni zamanda bir adanın adıdır. Arqos və Samos nikah allahı kimi tac və örtük embleminə malik idilər.

Allahlar panteonunda Zevsdən və Heradan sonra üçüncü yer Poseydonə məxsusdur. At və üçbaşlı əsa onun emblemi sayılır. Su (dəniz) stixiyası Poseydonun adı ilə bağlıdır. Bəzi mifoloji mətnlərdə o, bulaqların, zəlzələlərin hamisi hesab olunur.

Olimp allahları içərisində Qades (Pluton) başlıca simalardan biridir. Onun bir başqa adı Aiddir. Aid dəhşətli, qorxunc deməkdir. O, hamıya qorxunc təsir bağışlasa da Herakl ona qalib gəlir.

Dənli bitkilər ilahəsi Demetra ən qədim qadın allahları sırasına daxildir. Demetraya çoxlu məbədlər tikilmişdir. Qızının ölümündən sonra onun çəkdiyi iztirablar bir sıra miflərdə əks olunmuşdur.

Zevsin qızı Afina sənətkarlıq allahı, Afina şəhərinin hamisidir. Bayquş, döyüş papağı və nizə onun emblemidir. O, öz müdriqliyi ilə seçilir. Yunanıstanda Afinanın şərəfinə bir sıra bayramlar keçirilir.

Poseydon-dəniz, Afroditə-gözəllik, Dionis-şərabçılıq, Hefest-dəmirçilik, Erida-ədavət, Tanata-ölüm allahıdır. Yunan Allahlar panteonunda Eros, Apollon, Afina, Pallada, Artemida və başqa allahların da xüsusi yeri var.

Yunanların mifoloji düşüncəsində Prometeylə bağlı miflər geniş yayılmışdır. İnsanların oddan məhrum olması nəticəsində Prometeylə Zevs arasında rəqabət haqqında miflərdə Prometey mədəni qəhrəman kimi yunanların mifoloji sistemində mühüm yer tutur. O, kosmik qəzadan ilk insan cütünün-Devkalion və Pirranın xilaskarı kimi də tanınır.

Bir sıra miflərdə Axilles, Odissey, Persey, Tesey, Herakl və başqa qəhrəmanların anadan olması, göstərdikləri şücaətlər haqqında maraqlı əhvalatlar mövcuddur. Xüsusilə Heraklın göstərdiyi on iki qəhrəmanlığa aid mifik sujetlər geniş yayılmışdır. Troya uğrunda döyüşlər, Axillin ölümü, Odisseyin qəhrəmanlığı, Narsisin xudbinliyi

və ölümü kimi miflərdə qədim yunanların ibtidai görüşləri təsvir olunur.

Yunanların mifoloji sistemində Homer mifologiyası xüsusi yer tutur. Müəllifliyi müəyyən mübahisələr doğursa da, onun “İliada” və “Odyssey” əsərlərində dünyanın yaranması haqqında müxtəlif məlumatlar mövcuddur. Homerin əsərlərində kainatın ilkin vəziyyəti Okean allahı və onun arvadı Tefida obrazlarında əks olunmuşdur. Homerə görə Okean ən qədim allah, yeraltı və səma arasında yerləşən yer hərəkətsiz dairəvi müstəvidir. Homerin eposunda Okean həm də təbiət hadisəsidir. Onun təsvir etdiyi Olimp allahları antropomorf səciyyə daşıyır. “Odyssey”dəki allahlar “İliada” eposundakı allahlara nisbətən həm azdır, həm də mücərrəd xarakterə malikdirlər.

Ümumiyyətlə, Homerin əsərlərində allah, insan və təbiət qüvvələri daim bir-biri ilə vuruşur. Politeist mifoloji sistem kimi Homer mifologiyası yunanların, eləcə də dünyanın bir sıra xalqlarının mifik baxışlarının, fəlsəfi görüşlərinin, ədəbiyyat və mədəniyyətinin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir.

Qədim Alman-Skandinav mifologiyası və etiqları haqqında bir sıra mənbələr mövcuddur. Roma tarixçisi Tatsitin (b.e I əsr) əsərinin “Almaniya” bölməsində, qotların tarixinə dair İordanın (b.e VI əsr) əsərində, Pavel Diakonun “Lanqobardların tarixi” əsərində (VIII əsr), Möhtərəm Bedin (VIII əsr) “Anql xalqlarının kilsə tarixi” və s. əsərlərdə Alman-Skandinav mifologiyası haqqında məlumatlar mövcuddur. Bunlardan əlavə “Böyük Edda”, “Kiçik Edda”, “Nibelunqlar haqqında nəğmə” və s. əsərlər yalnız Skandinav xalqlarının deyil, ümumiyyətlə, alman dilində danışan bütün xalqların qiymətli tarixi-mədəni irsi kimi tanınır.

A.Xosler, M.İ.Steblin, A.Y.Qureviç və başqa görkəmli alimlər Alman-Skandinav mifologiyasının tarınımış tədqiqatçılarıdır.

Alman-Skandinav mifologiyasının allahlar panteonunda baş və köməkçi, xeyri və şəri təmsil edən allahlar olmuşdur. Onların arasında on iki as allah və onlarla eyni qüdrətə malik olan arvadları xüsusilə seçilir. Onların ən qüdrətli Odindir. Skandinav miflərində Odin dünyanın başçısı, qədim qəbilə-tayfa hakiminin başlıca xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən kralları təmsil edir. Odin arvadı Friqq ilə insanların taleyini həll edir. Skandinav mifologiyasında ali, baş allah Odin alman allahı Bodenlə (Botanla) uyğunluq təşkil edir. Botan

sehrbaz qüvvələrin funksiyasını yerinə yetirir. Bir çox alman tayfaları ona etiqad etmişlər.

Odinin baş səma allahına çevrilməsi həm hərbi ittifaqların möhkəmləndirilməsi (allah hərbi hami rolunda), həm də axirət dünyası haqqında təsəvvürlərin dağılması, cəsur qəhrəmanlar üçün səmada ölümlər səltənətinin yaradılması təsəvvürləri ilə bağlıdır. Alman-Skandinav mifologiyasında baş allah Odin // Vodan çoxsaylı ad və ləqəblərlə (Alfyodr-“hamının atası”, Xar- “yüksək”, Xeryan- “döyüşçü”, İqq-“qorxunc” və s.) tanınmışdır.

Qədim Alman-Skandinav mifoloji sistemində Asqard allahlarının məskəni kimi verilir. Odindən sonra allahlar panteonunda Tor ikinci yerdə durur. O, məhsuldarlıq, tufan, şimşək allahı kimi məşhurdur. As allahları içərisində Tyur, Braqi, Xed, Loki, Vali və s. müxtəlif funksiyalar daşıyırlar.

Skandinav allahlar panteonunda ilahələr də xüsusi yer tutur. Baş ilahə Friqq ilə birlikdə onların sayı on dördür. Saqa, Geeyon, Eyr, Bar, Lovn, Syun, Xlin və s. bu panteona daxildir. Bu adlar ayrı-ayrı anlamı ifadə edir. Məsələn: Bar- “and”, Syun-“təkbiz edən”, Lovn-“icazə” və s.

Alman-Skandinav mifoloji görüşlərində qəhrəmanlar haqqında mifik mətnlər də geniş yayılmışdır. Bu mifologiyanın əsas cəhətlərindən biri allahların da ölməsi hadisəsidir. Mifik qəhrəman Siqurd-Ziqfrid obrazı mifoloji və nağıl motivlərini özündə birləşdirir. “Nibelunqlar haqqında nəğmə”də Siqurda aid çoxlu mifoloji motivlər mövcuddur. Alman-Skandinav mifologiyasında Xadding, Starkad və digər qəhrəmanların da özünəməxsus yeri vardır.

Alman-Skandinav xalqlarının qəhrəmanlıq eposunda hun (türk) hökmdarı Atilla obrazı mühüm yer tutur. V əsrdən Avropada geniş yayılan qəhrəmanlıq nəğmələrində Atilla əsas qəhrəmanlardan biridir. “Tanrının qırmancı” ləqəbli Atilla haqqında Alman-Skandinav eposunda başlıca olaraq iki sujet geniş yayılmışdır: 1) Hunların Atillanın sərkərdəliyi ilə Reyn çayı yaxınlığında Birqund krallığını darmadağın etməsi; 2) Atillanın ölümü. Hər iki gerçək hadisə eposda birtərəfli və tanınmaz şəkildə öz əksini tapsa da, Alman-Skandinav xalqları, macarlar Atilla haqqında əsrlər boyu nəğmələr, saqalar, dastanlar yaratmışlar.

Slavyan xalqlarının mifoloji mətnləri dövrümüzə gəlib çıxmamışdır. Ona görə də Slavyanların mifologiyasının əsas mənbələri-

ni ayrı-ayrı mövzularda yazılmış abidələr (salnamə, bütpərəstlərə nəsihətlər), yunan-Roma yazıçılarının, tarixçilərinin əsərləri, şərq səyahələrinin verdikləri məlumatlar və s. təşkil edir.

Perun, Vales, Svarok, Dajboq, Striboq və s. Slavyan xalqlarının allahlar panteonunu əmələ gətirir. Bunların içərisində Perun və Vales daha əhəmiyyətli yer tutur. Onlarla bağlı adı bəlli olmayan bir sıra qadın obrazları da mövcuddur. Həm Perun, həm də Vales özlərində hərbi və təsərrüfat-təbiət funksiyasını təcəssüm etdirirlər. İldırım allahı Perun səmada məskən tutub aşağıda-yerdə yaşayan ilanabənzər Valesi təqib edir. Onların düşmənçiliyinin səbəbi Valesin mal-qaranı, insanları, bəzi variantlarda isə Perunun arvadını oğurlamasıdır. Bəzi miflərdə Perun sol əlində ox qabı, sağ əli ilə atdığı oxlardan yağın törədib düşməni məhv edir. Zaman keçdikcə Perunun funksiyaları xalq estetik düşüncəsində İlya peyğəmbərə verilmişdir. Vales//Veles//Volas mal-qara, var-dövlət, ev heyvanlarının himayəçisi rolunda çıxış edir. Bəzi slavyan xalqlarının ilkin təsəvvürlərində oktyabr- Vales ayı hesab olunur. Vales günündə ölənlərin ruhu xatırlanır, müəyyən mərasimlər keçirilirdi.

Səma allahı Svaroq qədim köklərə malikdir. Svaroqun oğulları Svarojiç və Dajboq səma ilə yer arasında əlaqələndirici rolunda çıxış edirlər. Svarojiç odu təcəssüm etdirir, Dajboq isə daha çox günəşi təmsil edir. Dajboq kimi Xors da günəş allahı olmuşdur.

Slavyanların allahlar panteonunda külək allahı Striboq, məhsuldarlıq allahı Rod (o, eyni zamanda kainatın yaratıcısı, insanlara həyat bəxş edən səma və yer allahıdır), yaz allahı Yarilo//Yarila, bitki allahı Simarql, qadın allahı Makoş və s. önəmli yer tutur. Bunlardan əlavə Kupala mərasimi ilə bağlı bir sıra allahlar haqqında (Troyan və s.) mifoloji mətnlər, mifik təsəvvürlər geniş yayılmışdır.

Slavyan xalqlarının mifoloji görüşlərində torpaq, ağac, su və s. kultları da mövcud olmuşdur. Qədim slavyanlar bu təbiət varlıqlarını müqəddəs sayır, onlara tapınır, bir sıra inanclarını bu kultlarda təcəssüm etdirirdilər. Buna görə də slavyanlar kultlarla əlaqədar bir sıra rituallar keçirir, öz etiqad və inanclarını müxtəlif vasitələrlə ifadə edirdilər.

Dünyanın və tanrıların yaranması (Yunan əfsanəsi)

Əvvəl-əvvəl yalnız əbədi, sonsuz, qaranlıq Chaos vardı. Həyatın mənbəyi Chaos idi. Bütün dünya və ölməz tanrılar sonsuz Chaosdan törəndilər. Torpaq tanrısı Heya da Chaosdan yarandı. Qüdrətli Heya əlini-ayağını geniş açıb uzanmışdı, üstündə yaşayanların və bitənlərin hamısına həyat verirdi. Torpağın ucsuz-bucaqsız, işıqlı səma kimi bizdən uzaq təkində, ölçüyəgəlməz dərinliklərində əbədi qaranlıqla dolu Tartar-dəhşətli boşluq yarandı. Həyat mənbəyi, qüdrətli məhəbbət-Eros da Chaosdan yarandı. Sonsuz Chaos əbədi Zülməti-Erebi və qaranlıq gecəni-Nyuktunu doğdu. Gecədən və Zülmətdən əbədi Işıq-Efir və ürəkaçan işıqlı Gün- Hemera yarandı. Işıq dünyaya yayıldı, gecə və gündüz bir-birini əvəz etməyə başladı.

Qüdrətli, bərəkətli Torpaq sərhədsiz mavi Göyü-Uranı doğdu və Göy Torpaq boyu uzandı. Torpaqdan doğulmuş uca dağlar məğrur-məğrur Göyə sarı boy verdilər, əbədi guruldayan Dəniz geniş yayıldı.

Uran-Göy dünyanın hakimiyyətini ələ aldı. O, bərəkətli Torpaqla ailə qurdu. Onların altı oğlu və altı qızı oldu, bunlar qüdrətli, qorxunc titanlar idi. Onların oğlu, bütün torpağı dövrələyən titan Okean və ilahə Fetida dalgalarını dənizə sarı qovan bütün çayları və dəniz ilahələrini-okeanidləri işıqlı dünyaya gətirdilər. Titan Hipperi-on və Teyya isə dünyaya Günəş-Helios, Ay-Selen və al-qırmızı Şəfəq Eos (Avrora) kimi uşaqlar bəxş elədilər. Astreylə Eosdan qaranlıq gecə vaxtı səmada yanan ulduzlar və küləklər-boranlı şimal küləyi Borey, şərq küləyi Evr, həm cənub küləyi Not, yağışla dolu buludları qovub gətirən qılıqlı qərb küləyi Zefir-doğuldu.

Titanlardan başqa, bərəkətli Torpaq üç nəhəng təpəgözü, əllibaşlı və yüzəlli dağ kimi yekə üç nəhəngi də dünyaya gətirdi. Onların hər birinin yüz əli olduğundan bu nəhənglərə yüzəlli deyirdilər. Nəhənglərin dəhşətli gücü qarşısında heç kim tab gətirə bilmirdi, onların bu gücü sərhəd tanımırdı.

Uran özünün bu nəhəng uşaqlarına nifrət edirdi, onları Torpaq ilahəsinin dərinliklərindəki zülmətə saldı və işıqlı dünyaya çıxmağa qoymurdu. Ana Torpaq əzab çəkirdi. Bu dəhşətli yük onu incidirdi. Ana özünün titan uşaqlarını hüzuruna çağırırdı və onları inandırmağa çalışdı ki, ataları Urana qarşı çıxsınlar, amma uşaqlar atalarına əl

qaldırmağa ürək eləmir dilər. Təkcə kiçik qardaş, məkrli Kron atasının üzünə ağ oldu və hakimiyyəti öz əlinə aldı.

İlahə Gecə, Kronun acığına bir sürü müdhiş tanrı doğdu: Tana-ta-ölüm, Erida- ədavət, Apata-yalan, Ker-dağıtma, Hipnoz-qarabas-malı yuxu, aman tanımayan Nemesida-cəzaya görə intiqam və başqaları. Bu tanrılar atasının yerinə hakimiyyətə keçmiş Kronun dünyasına dəhşət, ədavət, yalan, mübarizə və bədbəxtçilik gətirdilər.

Xreydmar qızıllara necə sahib oldu?

(Alman-Skandinav əfsanəsi)

Danışıklar ki, bir dəfə üç mahir – Loki, Odin və Xenir işıqlı dünyaya baxmağa yollanmışdılar. Onlar bir çayın kənarına yaxınlaşırlar və şlaləyə rast gəlirlər. Orada ağzında qızıl balıq tutmuş su samuru dayanmışdı. Bunu görə Loki daş götürərək su samuruna atdı; daş heyvanın başına düşdü və onu öldürdü. Loki öz ovundan razı idi, çünki o, bir zərbə ilə həm su samurunu, həm də qızıl balığı əldə etmişdi. Onlar su samurunu və qızıl balığı götürüb özləri ilə apardılar. Tezliklə onlar bir evə gəlib çıxdılar və içəriyə daxil oldular. Evdə cadugərlikdə səriştəsi olan varlı kəndli Xreydmar yaşayırdı. Aslar xahiş etdilər ki, onlara rahatlanmaq və gecələmək üçün şərait yaratsın. Onlar ovu göstərərək “yeməyimizi də özümüzlə gətirmişik” - dedilər. Xreydmar ovu görə oğlanları Regini və Fafniri çağıraraq söylədi ki, qardaşları Otr (su samuru) öldürülüb və kimlər tərəfindən öldürüldüyünü də dedi. O saat ata və qardaşlar asların əl-qollarını bağladılar. Aslar törətdikləri hadisəyə görə Xreydmar nə istəsə yerinə yetirəcəklərinə söz verdilər və and içdilər. Sonra su samurunun dərisini soydular; Xreydmar aslardan tələb etdi ki, dərinin həm içərisini, həm də çölünü pulla doldursunlar. Bu da onların haqqı olacaq. Onda Odin Lokiyə Qara alblar ölkəsinə yollanmağı tapşırırdı. O, cadugərlikdə səriştəsi olan və vaxtaşırı balıq cildində suda yaşayan Andvari adlı cırtan boylu bir adamın yanına gəlib çıxdı. Loki onu tutdu və ondan sağ qalması üçün nə qədər qızıl var hamısını tələb etdi. Cırtan adam bütün qızıllarını verdi, amma kiçik bir üzüyü əlində gizlətməmişdi. Loki üzüyü gördü və onu da tələb etdi. Cırtan Lokidən xahiş etdi ki, üzüyü ondan almasın, çünki üzüyün köməyi ilə yenə özünə var-dövlət toplaya bilər, ancaq Loki qulaq asmadan üzüyü də götürüb geriye döndü. Cırtan dedi ki, üzük

kimdə qalsa, ona ölüm gətirəcək. Loki cavabında söylədi ki, bu, onun ürəyincə olardı. Bütün bunlardan sonra o, Xreydmarın evinə döndü və qızilları Odinə göstərdi. Odinin üzük xoşuna gəldiyi üçün özünə götürdü. Xreydmar qızilları ağzına qədər dəriyə dolduraraq ayaq üstə qoydu. Sonra Odinə yaxınlaşdı ki, dərinin çölünü qızılla basdırsın. Odin dərinin qızılla basdırdı. Kəndli dərinin diqqətdən keçirdikdən sonra dedi ki, biğ tükünün biri örtülməyib, əgər bu belə qalarsa şərtimiz pozulacaq. Bu vaxt Odin həmin üzüyü çıxararaq tükü örtüdü və bununla da şərtə axıra qədər əməl etdikləri üçün dua etdi. Odin öz nizəsini aldı. Beləliklə, Xreydmar oğlunun ölüm haqqı kimi bütün qızilları sahibi oldu.

Perun və Şeytan (Slavyan əfsanəsi)

İlya şeytanla mübahisə edir. İlya deyir:

- Mən səni öldürəcəm.

Şeytan isə soruşur:

- Məni sən necə öldürəcəksən? Mən insanın altında gizlənəcəyəm.

İlya deyir:

- Mən insanı öldürəcəm. Onunla birlikdə sən də öləcəksən.

- Mən atın altında gizlənəcəm.

- O zaman mən atı, onunla birlikdə səni öldürəcəm.

- Mən inəyin altında gizlənəcəyəm.

- Mən həm inəyi, həm də səni öldürəcəm.

- Mən ağacın altında gizlənəcəyəm.

- Mən ağacı da, səni də məhv edəcəm.

- Onda mən suda gizlənəcəm.

- Sənin yerin ordadır, orda da qal!

Allah qadını necə yaratdı? (Slavyan əfsanəsi)

Allah əvvəlcə Adəmi gildən düzəltdi, Həvvanı isə xəmərdən düzəldərək qurumağa qoydu. Mələk Mikayıl onları qorumağı

tapşırıdı. Mələk çox diqqətli olsa da arada bir dəfə nəyəsə baxarkən it gəlib Həvvanı yedi.

İt Həvvanı yeyəndən sonra Allah onu çiçəklərdən düzəltdi. Lakin Adəm bununla razılaşmadı. O zaman Allah Həvvanı Adəmin bədəninin müəyyən hissəsindən düzəltməyi qərara aldı. Allah düşündü: “Adəmin hansı hissəsindən Həvvanı düzəltdim. Əgər başından düzəltmə o ağıllı olar və ərinə rəhbərlik edər. Əllərindən düzəltmə kişini öz əllərində saxlayar. Ayaqlarından düzəltmə ərindən qaçar”. Allah ürəyin altındakı sol qabırğadan Həvvanı yaratdı ki, Adəmi daha möhkəm sevsin. Allahın başı qarışanda qabırğanı şeytan oğurladı. Allah onun arxasınca düşdü, ona çatan zaman şeytanın quyruğu Allahın əlinə keçdi. O elə bildi ki, bu, qabırğadır. Şeytan Adəmin qabırğasını götürüb qaçdı. Allahın əlində şeytanın quyruğu qaldı. Allah həmin quyruqdan qadını yaratdı. Elə buna görə də qadınlar məkrli və hiyləgərdir. Şeytanlar isə o gündən quyruqsuz qalmışdır.

Sual və tapşırıqlar

1. Yunan mifologiyasının əsas mənbələri haqqında nə bilirsiniz?
2. Yunanların mifoloji sistemində yaradılış və törəniş haqqında hansı miflər mövcuddur?
3. Yunan mifologiyasında Olimp dağı ilə türk mifologiyasındakı Qaf dağı müqayisə edin.
4. Zevs sözünün mənşəyini izah edin.
5. Yunan allahlar panteonunda Zevsin mövqeyi haqqında məlumat verin.
6. Prometeylə əlaqədar hansı miflər var? Zevslə Prometeyin rəqabəti haqqında danışın.
7. İlk insanların yaradılmasında və ilk insan cütünün dünya daşqınından xilas olmasında Prometeyin rolu haqqında məlumat verin.
8. Yunan mifologiyasının qəhrəmanları haqqında nə bilirsiniz?
9. Heraklın on iki qoçaqlığında hansı süjetlər mövcuddur?
10. Troya uğrunda döyüşlərdə iştirak edən hansı mifik qəhrəmanları tanıyırsınız? Onların haqqında danışın.
11. Yunanların mifik Siklopu ilə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanındakı Təpəgözü müqayisə edin.

12. Alman-Skandinav mifologiyası və onun tədqiqatçıları haqqında məlumat verin.
13. Alman –Skandinav xalqlarının allahlar panteonu haqqında danışın.
14. Skandinav miflərində baş allah Odinlə almanların baş səma allahı Vodenin(Vodanın) oxşar və fərqli cəhətlərini izah edin.
15. Alman-Skandinav mifologiyasında allahların məskəni (Asqard) haqqında məlumat verin.
16. Alman-Skandinav mifoloji görüşlərində qəhrəmanlar haqqında hansı mətnlər geniş yayılmışdır?
17. Qəhrəmanlar haqqında miflərin özünəməxsus cəhətləri nədən ibarətdir?
18. Hun hökmdarı Atillanın Alman- Skandinav xalqlarının qəhrəmanlıq eposunda bədii əksi haqqında məlumat verin.
19. Slavyan xalqlarının mifologiyasının əsas mənbələri hansılardır?
20. Slavyan xalqlarının allahlar panteonunu əmələ gətirən hansı allahlar daha əhəmiyyətli yer tutur?
21. Boq sözünün mənşəyini izah edin.
22. Slavyanların mifoloji sistemində hansı kultlar var?
23. Svaroq, Striboq, Dajboq və s. tanrılar və onların funksiyaları haqqında məlumat verin.
24. Qədim rus panteonunda yeganə qadın ilahə kimdir?
25. Slavyanların mifoloji təsəvvürlərində dünya ağacının yeri haqqında danışın.

Ədəbiyyat

1. Antik ədəbiyyat müntəxəbatı. I kitab. Bakı, Gənclik, 1999.
2. Antik ədəbiyyat antologiyası. I cild (tərtib edən: Ə.Sultanlı). Bakı, “Avrasiya Press”, 2006.
3. Antik ədəbiyyat antologiyası. II cild (tərtib edən: Ə.Sultanlı). Bakı, “Avrasiya Press”, 2006.
4. Dünya xalqlarının nağılları. Bakı, Gənclik, 1990.
5. Xəlilov P. Türk xalqlarının və Şərqi Slavyanların ədəbiyyatı. I kitab. Bakı, Maarif, 1994.
6. Skandinav mifologiyası. Bakı, Gənclik, 1973.
7. Şükürov A. Mifologiya. VII kitab. Bakı, Qartal, 1999.
8. Şükürov A. Mifologiya. VIII kitab. Bakı, Elm, 1999.

9. Şükürov A. Mifologiya. IX kitab. Bakı, Mütərcim, 2006.
10. Л.Успенские. Мифы древней Греции. Ленинград, Детская литература, 1977.
11. Русские народные сказки, легенды, предания (издание подготовил Ю.Медведев). Москва, Астрель, 2001.

Türk xalqlarının mifologiyası

1. Türklər haqqında. Türk mifologiyasının qaynaqları.
2. Türk dini –mifoloji sistemində tanrıçılıq.
3. Göy Tenqri dünyanın yaratıcısı kimi.
4. Türk yaradılış mifləri.
5. Qədim türklərdə kultlar.

Bizim eradan təqribən beş min il əvvəl dünyanın böyük bir ərazilərində müxtəlif adlarla (şumer, sak, hun, skif və s.) tanınan türklərin tarixi, ana yurdu və s. məsələlər kimi, mifologiyası da az öyrənilmişdir və bu barədə bir –birindən fərqli mübahisələr mövcuddur. Lakin bəşər sivilizasiyası tarixində türklər ən mədəni bir xalq kimi özünün silinməz izlərini qoymuşdur. Əksər tədqiqatçıların fikirincə, türklər dəfələrlə köç etsələr də, hunların və oğuzların köçü daha önəmli olmuşdur.

VIII-X əsrlərin runik mətnləri, VI-X əsr Bizans, Çin, ərəb, fars mənbələri, “Fal kitabı”, qədim türk dastanları (“Oğuz Qağan”, “Yaradılış”, “Şu”, “Manas”, “Kitabi-Dədə Qorqud” və s.) türk mifologiyasının əsas mənbələri sayılır.

Qədim türklərdə geniş yayılmış dini-mifoloji sistem kimi tanrıçılıq türk mifologiyasının əsas mahiyyətini təşkil edir. Türklər tanrını (müxtəlif türk dillərində çənli, teyri, tenqri, tora, tiqir və s.) göyün sahibi və tək bir yaratıcı varlıq kimi anlamışlar. Əski türklərdə Tanrı hərfi mənada həm göy, həm də allah anlamını ifadə etmişdir. Bu söz mənşə etibarilə kosmoqonik miflərlə bağlıdır.

Yuxarı dünyanın hakimi Ülgen, yeraltı dünyanın hakimi Erlik, uşaq və qadınların hamisi Umay və s. Göy tanrının hami kultları kimi türk mifoloji düşüncəsində mühüm yer tutur. Ümumiyyətlə, Göy, tanrının məskunlaşdığı məkan kimi başa düşülür.

Dünyanın bir çox xalqlarından fərqli olaraq, türk mifologiyasında allahlar panteonu yoxdur. Göy Tenqri (Göy Tanrı) kainatın yeganə yaratıcısıdır. Bu baxımdan türk mifologiyası qədim türklərin monoteist dinlərinin təsiri altındadır.

Türklərin mifoloji sistemində Altay yaradılış dastanları geniş yayılmışdır. Altay yaradılış dastanının V.Verbitski variantında Ağ Ananın (Ak Ene) təklifi ilə dünyanı yaratmaq istəyən Ülgenin

“Yaradılısın yer!”, “Yaradılısın göy!” deməsi nəticəsində kainat yaranmış və üç böyük balıq üstündə qərar tutmuşdur.

V. Radlovun yazıya aldığı “Altay” yaradılış dastanında isə Tanrının əmri ilə insanın dənizin dibindən çıxardığı torpaqdan səthi dümdüz və hamar olan yer yaradılır. Ağzında gizləncə saxladığı torpağı Tanrının əmri ilə insanın yer üzünə tüpürməsi nəticəsində hamar yer üzündə yarğanlar, təpələr, dağlar yaranır. Bundan sonra insan Erlik (Şeytan) adlanır. Hər iki variantda dünyanın birdən yaranması ideyası əsas yer tutur. Ümumiyyətlə, yunan, çin, hind və başqa xalqların mifoloji təsəvvürlərində olduğu kimi, türk mifologiyasında da dünya ilkin vəziyyətdən- kaos, torpaq və ya sudan yaranmışdır.

Bəllidir ki, hər hansı bir xalqın etnik-mədəni mənşəyinin ilkin cizgiləri dini-mifoloji görüşlərdə, bəsit təsəvvürlərdə öz əksini tapır. Dünyanın yaranması (makrokosmos) haqqında əski mifik təsəvvürlər Azərbaycan aşıq yaradıcılığının mühüm bir qolu olan Ağbaba-Çıldır aşıq mühitində müxtəlif poetik örnəklərdə fərdi yaradıcılıq məhsulu kimi diqqəti cəlb edir. Qədim türk kosmoqonik mifinin ayrı-ayrı dövrlərdə transformasiyaya uğraması ilkin ibtidai təsəvvürlərdə sonrakı dəyişikliklərlə müşahidə olunsa da, saz-söz sənətkarlarının şeirlərində bu dəyişikliklər və transformasiya bu və ya digər dərəcədə özünün poetik əksini tapır. Xaosun nizama salınması, kainatın yaradıcı güc tərəfindən yaradılması, ilk insanın dünyaya gəlməsi və s. haqqında bir çox dünya xalqlarının, eləcə də türklərin mifik düşüncə sistemində çox müxtəlif əsatiri süjetlər, inanclar mühüm yer tutur. Xüsusilə, kainatın sudan yaranması, xaosun su stixiyası vasitəsilə düzənlənməsi əski türk mifologiyasında aparıcı motivlərdən biridir. Bu mifoloji motiv bütün dövrlərdə Ağbaba-Çıldır aşıqlarının şeirlərində mifoloji düşüncənin poetikasına çevrilir:

İsrafil məmur eylədin Sura
Həzrəti Musayı çağırdın Tura.
Kaptanlığın verdin Nuh peyğəmbərə
Gəmiyi yürüdü, ümman da sudur.

Murad Çobanoğlunun «Sudur» qoşmasından nümunə gətirdiyimiz bu örnəkdə poetik deyim bir qədər zəif tərzdə özünü göstərsə də, burada diqqəti çəkən əsas cəhət dini-mifoloji obrazın – Nuh peyğəmbərin xaosu nizama salmaqda yarananın verdiyi əmri yerinə gətirməsidir. Doğrudur, qoşmada aşiq daha çox suyun insan həyatındakı əvəzsiz qiymətini vəsf etsə də, şerin ümumi ovqatı bütövlükdə dini-mifoloji düşüncəyə söykənir. Başqa sözlə, aşiq bu qoşmasında hər şeyin sudan yaranması, xaosun su vasitəsi ilə nizama salınması ideyasını ifadə edir. Daha dəqiq desək, bütün kainatın, onun ayrı-ayrı ünsürlərinin sudan yaranması motivi şerin ümumi qayəsindən doğur. «Təməli cəyirdək orman da sudur», «çar anasır bəndi insan da sudur» və s. misralar dediklərimizi təsdiqləyir. Ümumiyyətlə, dünyanın sudan yaranması, yaxud da su vasitəsilə xaosun nizama salınması həm qədim türk dastanlarında («Yaradılış», «Dünyanın yaranması» və s.), həm Azərbaycan, eləcə də bir sıra türk xalqlarının mifoloji düşüncəsində ilkin izlərini qoruyub saxlamışdır. «Dünyanın yaranması» adlı qədim Azərbaycan əfsanəsində göstərilir ki, «yer üzünün tamam suya qərq olduğu, sudan başqa heç yerdə heç nəyin görünmədiyi zamanda Allah təala çox da böyük olmayan, ancaq ağıllı, sağlam bir quş yaratdı.»

Humay adlanan həmin quş Allahın buyruğu ilə ilk dəfə olaraq suyun bir hissəsində dünyanı, quru ərazini yaradır. Azərbaycan aşiq yaradıcılığında, o cümlədən Ağbaba-Çıldır aşıqlarının poeziyasında Humay / Hüma quşu obrazı məhz həmin mifik təsəvvürlərlə bağlıdır.

Türk xalqlarının qədim yazılı abidələrində (“Orxon-Yenisey” abidələri) dünyanın yaranması haqqında təsəvvürlər öz əksini tapmışdır. “Oğuz Qağan” dastanında Oğuz Qağan nizamlı dünya modelinin yaradıcısıdır.

Etnoqonik miflərdə ilk insan və ya insan cütlüyü yalnız Ülgen, Erlik kimi tanrılarla deyil, həmçinin təbiətin mühüm ünsürləri ilə bağlıdır.

Kainat və onun elementlərinin məhvi, dünyanın sonu ilə bağlı mifik təsəvvürlər esxatoloji miflərdə-Telengit və Teleut miflərində təsvir olunur.

Türk xalqlarının mifoloji düşüncəsində bir sıra kultlar- əcdad, dağ, ağac, Boz qurd, at və s. mövcuddur. İlk əcdadlar zooantropomorf təbiətə malikdir.

Dağa mifik baxış onun əcdad kimi qavranılmasına səbəb olmuşdur. Türk xalqlarının əksəriyyəti Bodun-İnli, Altay, Alaş, Sağcaq və s. dağları müqəddəs bilib, onlara tapınmışlar. Qədim türk mifoloji düşüncəsində bütün dağ zirvələrinin sahibi Altay ruhu hesab olunmuşdur. Altay əsətilərində dağlar canlı varlıqlar kimi göstərilir.

Türklərin ilkin təsəvvürlərinə görə Qaf dağı dünyanın bütün dağlarının anası sayılır. Bütün dağlar yeraltı damarlar vasitəsilə müxtəlif yerlərdən Qaf dağına bağlıdır. Türk mifoloji düşüncəsində ilk əcdadlar uca zirvələrin, yüksək dağların sahibi sayılmış, əvvəlcə zoomorfik, sonrakı dövrlərdə isə antropomorfik xüsusiyyətlər qazanmışlar.

Qədim türklərin inancına görə ağac dünyanın mərkəzidir. O, yerlə göyü bir-birinə birləşdirir, xalqların ulu babalarının anası, analar anası hesab olunur. İnsanla (nəsil) ağac (əcdad) arasında sıx əlaqə vardır. “Nəsil ağacı” simvolu bu baxımdan ən qədim simvollardan biri sayılır. Ağac kultu bütün türk xalqlarında olduğu kimi, Azərbaycan mifologiyasında da geniş yayılmışdır.

Türk tarixinin ən qədim dövrlərindən başlayaraq Boz qurd bolluq, uğur, öncüllük rəmzi sayılmışdır. Bununla əlaqədar Göy türklərlə əlaqəli bir sıra mifoloji mətnlər mövcuddur. Boz qurd türk xalqları arasında göylərin türkləri mühafizə etmək üçün göndərdiyi sakral heyvan kimi qavranılmışdır. Köçəri türklər arasında geniş yayılan Boz qurd mifləri zaman keçdikcə Boz qurd dastanları kimi formalaşmış, Göy türklərin dövründə isə qurd əcdad-xilaskarlıq rəmzi kimi dövlət atributlarından biri hesab olunmuşdur. Ümumiyyətlə, Boz qurd qədim türklərdə əcdad, əcdad-xilaskar, xilaskar funksiyalarını daşmışdır. O, ayrı-ayrı torpaqların, tək-tək fərdlərin deyil, Tanrı torpaqlarının, bütün etnosun qoruyucusudur.

Qədim türklərə görə, at yer üzündə ən ulu, ən təmiz varlıqdır. Türk mifoloji sistemində təbiətin dörd ünsürünün - od, su, torpaq, havanın yaranmasında atın müstəsna rolu vardır. İgidlərin atlarının göydən, işıqdan gəlməsi barədə inanlar geniş yayılmışdır. Qədim zamanlarda atlar mifik dünya ilə bağlı olmuş, ağ və boz rəngli atlar kutsallıq, uğur simvolu sayılmışdır. Bir sıra miflərdə atın sudan, işıqdan çıxması, eləcə də qanadlı- yel atları haqqında ilkin

təsəvvürlər başlıca yer tutur. Türklərin bir sıra dastanlarında “Maaday Qara”, “Manas”, Kitabi-Dədə-Qorqud”, “Koroglu” və s. əsərlərdə at kultu ilə bağlı mifoloji düşüncə sistemi mühafizə edilməkdədir.

Bunlardan başqa, qədim türk mifologiyasında quş onqonu da geniş yayılmışdır. Simurq, Hüma, Göyərçin, Səməndər quşu, Qırğı və s. quşlar ilkin mifoloji təsəvvürlərlə bağlı olub sakral xüsusiyyətlər daşımışdır. İyirmi dörd oğuz boyunun hər birinin özünəməxsus onqonu olmuşdur.

İnsanın yaranması (Altay türklərinin əfsanəsi)

Tanrı insan biçimində yeddi şəkil düzəltdi. Hamısına can (qut) verib yeddi kişi yaratdı. Ayrıca dörd dənə də qadın yaratmışdı. Bu qadınları insan oğlunun dördü ilə evləndirdi. Yerdə qalan üç kişi qadınsız qaldı. Onlar gəlib tanrıya şikayət etdilər. Amma tanrı heç oralıq olmadı, nə onlara cavab, nə də qadın verdi. Sözsüz ki, bu üç kişi boş dayanmadılar, qadınların ətrafında dolanmağa başladılar. Nə oldusa, belə oldu, insan oğlu vəfasız oldu. Qadınların vəfasızlığı da elə buradan qalmışdır. Axırda o üç kişi də necəsə üç qadın tapdılar. Evləndilər, üç oğulları oldu. Digər dörd adamın da dörd qızı olmuşdu. Onları bir-biri ilə evləndirdilər. Amma qızlardan biri ərsiz qaldı. Kişilərdən biri onu arvadının üstünə almış, buradan da çox qadınla evlənmək adəti (poliqam) meydana gəlmişdir. Amma kişilər bu ərsiz olan qızı almaq üstündə mübarizə apararkən vəfasız olmuşlar. Kişilərin vəfasızlığı da burdan qalmışdır.

Dünya necə yarandı (Yakut əfsanəsi)

Böyük Ağ yaradan Ürüng Ayığ Toyon lap əvvəldən böyük dənizin üzərində yüksəldə dayanıb-durarkən suyun üstündə üzən bir köpük gördü. Tanrı durdu və köpükdən soruşdu: “Sən kimsən?” Köpük tanrıya baxıb dedi: “Mən bir şeytanam, lap suyun dibindəki yerdə yaşayıram.” Tanrı şeytana üz tutub dedi: “Bilmirəm sözün doğrudurmu? Suyun altında yer var? Elədirsə, o yerdən mənə bir parça torpaq gətir!”

Şeytan dənizə daldı, xeyli vaxt keçdikdən sonra şeytan göründü. Əlində bir az torpaq var idi. Tanrı qara torpağı ondan alaraq, əlində tutub baxdı, torpağı təqdis etdi və suya atdı. Sonra Şeytan düşündü ki, bu tanrını necə suda batırım, boğulsun. Lakin elə bu vaxt torpaq böyüyüb ətrafa yayılmağa başladı. O sərtləşdi, bərkidi. Dənizin böyük bir hissəsi həmin torpaqla doldu.

Sual və tapşırıqlar

1. Hansı türk tayfalarının köçü daha davamlı və əhəmiyyətli olmuşdur?
2. Türk mifologiyasını səciyyələndirin.
3. Türk mifologiyasının əsas mənbələri hansılardır?
4. Tanrıçılıq dedikdə nə başa düşürsünüz? Qədim türklərdə tanrı daha hansı adlarla adlanmışdır?
5. Tanrı mənşə etibarilə hansı miflərlə bağlıdır?
6. Türklərin mifoloji sistemində hansı yaradılış dastanları geniş yayılmışdır? Bu barədə danışın.
7. Türk dastanlarında hansı obraz və süjetlər mövcuddur?
8. Mete xan haqqında nə bilirsiniz? Onun vətənpərvərliyi barədə danışın.
9. “Manas” dastanı ilə “Oğuz xaqan” arasındakı oxşar cəhətləri aydınlaşdırın.
10. “Ural-Batır” dastanında kainatın yaranması haqqında süjeti danışın.
11. Qədim türk dastanlarında islamiyyətdən əvvəlki mifik təsəvvürlər haqqında məlumat verin.
12. İskit və hun əfsanələrində hansı qəhrəman obrazlarından bəhs olunur?
13. Türk mifoloji modelində allahlar panteonunun olmamasının səbəbini izah edin.
14. Türk mifologiyasında hansı kultlar mövcuddur?
15. İlk əcdadların ikili təbiətə (zooantropomorf və antropomorf) malik olması haqqında məlumat verin.
16. Dağ və ağac kultlarının türk mədəniyyətində mövqeyi barədə məlumat verin.
17. Türk mifoloji düşüncəsində Boz qurdun funksiyalarını səciyyələndirin.

18. İlk kosmoqonik modeldə atın rolu nədən ibarət olmuşdur?
19. Folklor örnəklərində at obrazını səciyyələndirin.
20. Quş onqonu haqqında məlumat verin.

Ədəbiyyat

1. Adcı Murad. Qırpaq çölünün yovşanı (prof. T.Hacıyevin tərcüməsi və redaktəsi ilə). Bakı, Gənclik, 1997.
2. Bahəddin Ogəl. Türk mifologiyası. I cild (tərcümə edən, ön söz və izahların müəllifi: R.Əskər). Bakı, "MBM", 2004.
3. Bəydili C. Türk mifoloji sözlüyü. Bakı, Elm, 2003.
4. Xəlilov P. Türk xalqlarının və Şərqi slavyanların ədəbiyyatı. I kitab. Bakı, Maarif, 1994.
5. Süleymanov O. Az-Ya. (Tərcümə edəni N.Səfərov). Bakı, Azərnəşr, 1993.
6. Şükürov A. Mifologiya. I, VI kitablar. Bakı, Elm, 1995; 1997.
7. Şükrü E. Halk edebiyatına giriş. Ankara, Akçağ yayınları, 1993.

Mifoloji mətnlər

1. Cəfərov N. Qədim türk ədəbiyyatı. Bakı, AzAta M, 2004.
2. Dünya xalqlarının nağılları. Bakı, Gənclik, 1990.
3. Rəfiq Ö. Türkün qızıl kitabı. I kitab (çevirənlər N.Yaqublu, L.Şüküroğlu). Bakı, Yazıçı, 1992.
4. Rəşidəddin F. Oğuznamə. Bakı, Azərnəşr, 1992.
5. Şaman əfsanələri və söyləmələri (tərcümə və tərtib edənlər: F.Gözəlov, C.Məmmədov). Bakı, Yazıçı, 1990.

Azərbaycan mifologiyası

1. Azərbaycan mifologiyası türk mifoloji düşüncəsinin tərkib hissəsi kimi.
2. Azərbaycan mifoloji mətnlərinin toplanması və tədqiq tarixi.
3. Azərbaycan mifologiyasının mənbələri. Azərbaycan miflərinin təsnifi.
4. Dünyanın yaranması haqqında kosmoqonik miflər.
5. Koroğlu ilkin əcdad, mədəni qəhrəman kimi.
6. Azərbaycan təqvim miflərində Novruz bayramının yeri.

Türk mifoloji düşüncəsinin ən zəngin qollarından birini Azərbaycan xalqının mifologiyası təşkil edir. Azərbaycan mifoloji mətnlərində önəmli yer tutan Tanrı, Ay, Günəş, Dağ, at, quş, ilan və s. mifik obrazlar digər türk xalqlarının mifologiyasında müştərək surətlər kimi çıxış edir. Kainatın, ilk insanın yaradılması, xaosun nizama salınması, cəmiyyətdə, insanlar arasında münasibətlərin yaranması və s. haqqında Azərbaycan mifoloji sistemi türk xalqlarının mifologiyasının bütöv mənzərəsini tamamlayan həlqələrdən biridir. Bu baxımdan Azərbaycan mifologiyası xalqın etnogenezisinin, ibtidai cəmiyyətdə baxışlar sisteminin, ilkin və mədəni əcdadların, hami ruhların mənşəyinin öyrənilməsi istiqamətində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan mifologiyasının öyrənilməsi tarixi (1848) Mirzə Kazım bəyin "Firdovsi əsərlərində fars əsəti" adlı məqaləsi ilə başlayır. Görkəmli alimin "Mifoloji lüğət" əsəri dünya mifologiya elmində ilk addımlardan biridir. Mirzə Kazım bəydən sonra bir müddət Azərbaycan mifologiyasının öyrənilməsində müəyyən boşluq əmələ gəlmişdir. Sonralar mifologiyamızın öyrənilməsi müəyyən mərhələlərlə sistemli şəkildə almışdır.

E.Sultanov, M.Mahmudbəyov, M.Qəmərlinski, H.Zərdabi, F.Köçərli, Ə. Abid, S.Mümtaz, R.Əfəndiyev, Y.V. Çəmənəmli və başqa ziyalılarımız Azərbaycan mifologiyasının, eləcə də folklorun toplanması, nəşri, tədqiqi və yayılmasında mühüm xidmətlər göstərmişlər.

Azərbaycan mifologiyası və folklorşünaslığının tədqiqində H. Araslı, M.Təhmasib, Ə.Sultanlı, H. Əlizadə, Ə.Axundov, N.Seyidov

və başqa alimlərin səmərəli fəaliyyəti ayrıca mərhələ təşkil edir. Bu mərhələdə xalq yaradıcılığının toplanılması və nəşri ilə yanaşı, tədqiqi də geniş yer alır.

M. Seyidov, P.Xəlilov, A.Nəbiyev, X.Koroğlu, P. Əfəndiyev, V.Vəliyev, T.Hacıyev, B.Abdulla, H.İsmayılov, M.Qasımlı, E.Əlibəyzadə və başqa alimlərin apardığı tədqiqatlar Azərbaycan mifşünaslığının öyrənilməsi sahəsində elmi yenilikləri və əhatə dairəsinin genişliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Son illərdə A.Acalov, R.Qafarlı, R.Əliyev, C.Bəydili, M.Cəfərli, F.Bayad, R.Bədəlov, M.Məmmədov və başqa tədqiqatçıların əsərlərində mifologiyanın ayrı-ayrı problemləri, nəzəri məsələləri, mifik obrazların mənşəyi və s. məsələlər mühüm yer tutur. Professor A.Şükürov yalnız Azərbaycan mifologiyasının deyil, eləcə də dünya xalqlarının mifologiyasının öyrənilməsində böyük xidmətlər göstərmişdir. Alimin dünya xalqlarının mifologiyasından bəhs edən 10 kitabı bu istiqamətdə mühüm addımdır.

Azərbaycan mifologiyası “türk etnosunun tarixi yüksəlişi və təkamülü ilə sıx bağlı” olduğundan onun mənbələrini və yaradıcılıq mərhələləri də müştərək məzmun daşıyır. Əsasən, “dörd yaradıcılıq mərhələsi çərçivəsində formalaşan” (prof. A.Nəbiyev) Azərbaycan mifoloji görüşlərinin ilkin mərhələsini totemistik görüşlərlə bağlı mərhələ təşkil edir. İkinci mərhələ Göy Tenqriyə (Göy Tanrı) inam və kainatın yaradıcısı kimi təsəvvürlərin əmələ gəlməsi dövrüdür. Zərdüştülük dövrü üçüncü mərhələni təşkil edir. Bu mərhələ bütöv türk mifoloji modelini deyil, ayrı-ayrı türk xalqlarının, həmçinin Azərbaycan xalqının mifik şüurunda tanrıçılıqla zərdüştiliyin qovuşması dövrünü əhatə edir. İslam dininin təsiri altında yaranan miflər dördüncü mərhələni-türk-müsəlman mifologiyası mərhələsini təşkil edir. Mərhələlərin hər biri Azərbaycan xalqının tarixi, erkən bədii təfəkkür qaynaqları, ilkin yaradıcılıq ənənələri ilə sıx bağlı olmuşdur. Azərbaycan xalqının mifologiyası da bütün dünya xalqlarında olduğu kimi, əsasən, üç qrupa bölünür: 1) kosmoqonik miflər; 2) etnoqonik (geneoloji) miflər; 3) təqvim mifləri.

İslam dininin təsiri altında yaranan mifik süjet və motivlər Azərbaycan mifoloji mətnlərinin üst layında özünü göstərir. Müsəlman kosmoqonik təsəvvürlərinə görə Allah yerin-göyün sahibi və onun yeganə yaradıcısıdır. Bu dini-mifoloji sistem qədim türklərin tanrıçılıq təsəvvürləri ilə üst-üstə düşür.

Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığının bir sıra janrlarında (dastan, nağıl, tapmaca və s.), həmçinin aşiq ədəbiyyatında xalqımızın mifik düşüncə tərzinin poetik ifadəsi ilə tez-tez rastlaşmaq olar. Ağbaba-Çıldır aşiq mühitinin tanınmış sənətkarlarından olan Aşiq Zülali dünya yaranmamışdan əvvəl yalnız xaos və zülmət olduğunu aşağıdakı kimi ifadə edir:

Dünya zülmət, bu yer, göylər yox ikən,
Şöhləyi hansı danə düşübdür.

Altayların «Yaradılış» dastanından nümunə gətirdiyimiz aşağıdakı misralarda da təxminən eyni mifoloji fikir ifadə olunur:

Dünya bir dəniz idi, nə göy vardı, nə bir yer,
Ucsuz, bucaqsız, sonsuz sular içrəydi hər yer.
Tanrı Ülgen uçurdu, yoxdu bir yer qonmağa,
Uçurdu, axtarırdı bərk bir yer sığınmağa.

Aşığın «Bilirik» rədifli qoşmasının poetik məzmunu türk-müsəlman mifoloji sisteminin, ilkin ibtidai təsəvvürlərin əlvanlığı və ardıcılığı ilə diqqəti cəlb edir. İnsanın torpaqdan yaranması, torpağın nurdan əmələ gəlməsi, nurdan əvvəl isə məkanın (yaradanın, tanrı dərğahının) mövcud olması haqqında mifoloji düşüncə tərzini Aşiq Zülali özünəməxsus şəkildə qələmə alır:

O ki yaradıldıq turabi-Turdan,
Pərvərdigar haqq Sübhani bilirik.
Turabın əslini yaratdı nurdan,
Nurdan əvvəl biz məkanı bilirik.

Aşiq Camal Xoca su mifoloji motivindən ustalıqla faydalanaraq özünün təsəvvüf görüşlərini, təbiətin bir ünsürü olan suda yaradanın-haqqın nişanəsi olduğu fikrini ifadə edir:

Sular bir təsəlli kəşf etmiş haqdan,
Camalina heyran olmuş da gedir.

Ümumiyyətlə, insan və təbiətin vəhdəti, xaosun nizama salınmasında suyun və torpağın rolu, kainatı yaradanın sonsuz

qüdrəti və s. türk-mifoloji düşüncəsi Azərbaycan aşuqlarının, eləcə də Şərqi Anadolu aşuq mühitinin saz-söz sənətkarlarının poeziyasında önəmli yer tutur.

Dünayanın sudan və ya torpaqdan yaranması ilə bağlı bir sıra Azərbaycan mifləri mövcuddur. Kosmoqonik miflər sırasında günəş, ay, ulduz və s. haqqında mifoloji mətnlərin daha arxaik modeldən yeni mifik modelə transformasiya olunması xüsusiyyəti özünü biruzə verir. Mifoloji mətnlərdə Günəş yaradılışın başlanğıcı kimi qadın obrazında çıxış edir. Günəş və Ay iki sevgili, bacı-qardaş, ana-oğul cütliyünü təmsil edir.

Azərbaycan etnoqonik miflərində ilk insan və ya insan cütünün yalnız tanrı ilə deyil, həmçinin təbiətin ayrı-ayrı ünsürləri ilə bağlı olması motivi də nəzərə çarpır. “Oğuz və Fatı” mifində Boz öküz və qoz ağacı-dünya ağacı ilk insan və insan cütünün yaradıcısı kimi çıxış edir. Dördüncü mərhələdə- türk-islam mifologiyasında ilk peyğəmbər Adəm Allah tərəfindən gildən, sudan və laxtalanmış qandan yaradılır.

Mifoloji mətnlərin bir qisminə Koroğlu ilkin əcdad, mədəni qəhrəman kimi çıxış edir. Qırat və Dürat, Qoşabulağın suyu, Misri qılınc və s. Koroğlunun mifik dünya ilə bağlılığını göstərən ünsürlərdir.

Təqvim mifləri bilavasitə cəmiyyətin həyatı ilə əlaqədar yaranmışdır. Zamanın müəyyən vahidlərə bölünməsi əski inanclarla bağlıdır. Azərbaycan təqvim miflərində Novruz bayramının xüsusi yeri var. Novruz təbiətin dirçəlməsi, gecə ilə gündüzün bərabərləşməsi, yeni ilin başlanğıcı, bolluq, bərəkət rəmzi kimi ulu bayramdır. Bu bayramın mənşəyi ilə bağlı bir sıra fikirlər, türk, zərdüştilik və islam mifləri mövcuddur. Bəzi miflərdə Novruz ilk insanın dünyaya gəldiyi gün hesab edilir. Azərbaycanlıların mifoloji görüşlərində təqvim miflərinin formalaşmasının on iki heyvanla bağlılığı Novruz bayramının ilk günü sayılır. Novruz bayramından həm əvvəl, həm də sonra bir sıra sınaqlı günlər, mərasimlər və s. mövcuddur. Axır çərşənbələr, böyük çillə, kiçik çillə, Boz ay və s. haqqında təqvim miflərində xalqımızın mifoloji zamana aid əski təsəvvürləri əks olunur.

Dağ və bulud

Dağla Bulud bir-birinə aşıq idilər. Bunlar bir gün də ayrı dolana bilmirdilər. Onda Dağ çox alçaq idi. Bulud gah ucalır, gah da sevgilisi Dağın yanına enirdi.

Ancaq Buludun ağası Göy bu məhəbbətdən narazı idi. O, öz nökerini hara gəldi qovmağa öyrənmişdi. Amma indi Buludun Dağın ətrafında hərlənməsindən acığı gəlirdi. Buna görə də Buludu bir gün uzaq səfərə göndərdi.

Günlər keçir, Dağ darıxır, Buludu görmək üçün boylanırdı. Bulud isə görünmürdü. Sevgilisini görmək həsrəti ilə Dağ gündəngünə yüksəlir, daha uzaqlara baxırdı. Bir gün Dağ Buludu uzaqda gördü. Yenə mahnı oxumağa başladı. Bu mahnıda əvvəlki kimi şadlıq yox idi. Dağ inildəyirdi. Bulud mahnını eşidən kimi tələsik sevgilisinin yanına uçdu. Onlar yenə qol-boyun oldular. Göygözlü Göy bunu görən kimi odlu qırmancını işə salaraq sevgililəri döyməyə başladı. Buna dözməyən Bulud göz yaşsı tökdü. Ağlaya-ağlaya çəkilib getməyə məcbur oldu.

O vaxtdan Dağ mahnı oxuyan kimi, Bulud harda olsa uçub onun yanında gəlir. Lakin Göy qırmancı işə salır. Bu zaman Bulud Dağın döyülməsinə tab gətirməyərək çıxıb gedir, ya da göz yaşları tökür.

Ağbaba, Sarıbaba, Hacixəlilbaba, Pir Sultan

Göy dağda üç qardaş, bir bacı yaşayırdı. Böyük qardaşın adı Ağbaba, ortancılığın adı Sarıbaba, kiçiyinki Hacixəlilbaba, bacılarının adı Pir Sultan idi. Onlar çox mehriban yaşayırdılar. Bir gün bir-birilərindən ayrılmalı oldular. Ona görə də qardaşlar bir yerə yığışb məsləhətləşdilər. Böyük qardaş dedi:

- Mən ata yurdunda qalırım. Ata ocağını söndürmək olmaz, siz gedə bilərsiniz. Amma elə bir yerdə binə salmalısınız ki, ayda-ildə bir birimizi görə bilək. Bacımız da elə bu yaxında – Borçalıda yurd salsa, yaxşı olar.

Kiçik qardaşlar Ağbabanın sözünü qəbul etdilər. Bacıları da buna razı oldu. Sarıbaba Qaraxaç dağlarına üz tutdu, Hacixəlilbaba ondan bir az irəli gedib orada binə saldı. Pir Sultan Borçalıya yollandı. Binə saldıqları yerdə onlar böyük hörmət

qazandılar. Aylar, illər ötdü. Qardaşlar da, onların bacısı Pir Sultan da qocalıb dünyadan köçdülər. El-oba onları binə qurduqları yerdə böyük hörmətlə dəfn etdi.

İndi Ağbabada Ağbaba dağı və Ağbaba ziyarəti, Qaraxaçda Qarovultəpə deyilən yerdə Sarıbaba ziyarətgahı, ondan bir qədər uzaqda Hacıxəlilbaba ocağı, Borçalının Qasımlı kəndində Pir Sultan piri var. Bu ziyarətgahlar üç qardaş, bir bacının adını daşıyır.

Sual və tapşırıqlar

1. Azərbaycan mifologiyasının tədqiq tarixi haqqında nə bilirsiniz? Bu barədə geniş məlumat verin.
2. M.Kazım bəy və onun “Firdovsi əsərlərində fars əsəti” məqaləsində alimin mifologiya və əsətirçilər haqqında fikirlərini izah edin.
3. Y.V.Çəmənəminlinin elmi yaradıcılığında mifologiya məsələləri haqqında məlumat verin.
4. “Qızlar bulağı” və “Qan içində” romanlarında mifoloji motivlər.
5. M.Təhmasibin tədqiqatlarında hansı mifoloji obrazlar təhlil və tədqiq olunmuşdur?
6. Azərbaycan mifşünaslığında yeni məktəbin banisi kimi M.Seyidovun araşdırmaları haqqında nə bilirsiniz?
7. B.Abdullayevin mifologiya elmi sahəsində araşdırmaları. A.Acalovun “Mifoloji mətnlər” kitabı.
8. A.Şükürovun 10 cildlik “Mifologiya” kitabı haqqında məlumat verin.
9. Azərbaycan mifologiyasının mənbələri və yaradıcılıq mərhələləri haqqında danışın.
10. Azərbaycan mifoloji mətnlərində günəş və ay obrazları nəyi təmsil edir?
11. Azərbaycan etnoqonik miflərində ilk insan cütünün yaranması hansı mifik təsəvvürlərlə bağlıdır?
12. “Kitabi-Dədə Qorqud”da su kultu hansı boylarda öz əksini tapmışdır?
13. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanındakı totemlər və quş onqonu haqqında məlumat verin.
14. Mifik obraz kimi Təpəgöz hansı xüsusiyyətlərə malikdir?

15. Korogʻlunun mifik aləmlə bağlılığı haqqında nə bilirsiniz? Bu barədə geniş məlumat verin.
16. Xıdır İlyas (Xıdır, Xıdır Elləz) haqqında hansı mifləri bilirsiniz?
17. Azərbaycan təqvim miflərində Novruz bayramının yeri nədən ibarətdir?
18. Təqvim miflərində Xıdır İlyasın rolunu müəyyənləşdirin.
19. Novruz bayramının mənşəyi ilə bağlı türk, zərdüştilik və islam miflərinin əsas xüsusiyyətlərini izah edin.
20. Axır çərşənbələrin mənşəyini izah edin.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, I cild. Bakı, Elm, 2004, səh.37-66.
2. Babayev Y. Təriqət ədəbiyyatı: sufizm və hurifizm. Bakı, Nurlan, 2007.
3. Cəfərli M. Dastan və mif. Bakı, Elm, 2001.
4. Əlibəyzadə E. Azərbaycan xalqının milli mədəniyyət tarixi (islamaqədərki dövr). Bakı, Gənclik, 1998.
5. Əliyev R. Mif və folklor. Bakı, Elm, 2005.
6. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I hissə, Bakı, "Turan Nəşrlər Evi", 2002, səh.113-216.
7. Seyidov M. Azərbaycan mifik görüşlərinin qaynaqları. Bakı, Yazıçı, 1983.

Mifoloji mətnlər

1. Azərbaycan dastanları. 5 cildə, Bakı, "Lider" nəşriyyatı, 2005.
2. Azərbaycan folkloru antologiyası. III kitab (toplayıb tərtib edən və ön sözün müəllifi H.İsmayılov). Bakı, Səda, 2000.
3. Azərbaycan folkloru antologiyası.VIII kitab (toplayıb tərtib edənlər: H.İsmayılov, T.Qurbanov). Bakı, Səda, 2003.
4. Azərbaycan folkloru antologiyası. XIV kitab (toplayıb tərtib edənlər H.İsmayılov, T.Orucov). Bakı, Səda, 2006.
5. Azərbaycan mifoloji mətnləri (tərtib edən, ön söz və şərhlərin müəllifi: A.Acalov). Bakı, Elm, 1988.

6. Azərbaycan nağılları. 5 cilddə, Bakı, Şərq-Qərb, 2005.
7. Şehirli sünbüllər. Azərbaycan mifləri (toplayanı və ön sözün müəllifi A.Nəbiyev). Bakı, 1990.

Mündəricat

Giriş	3
Mif və mifologiya. Miflərin təsnifi.....	8
Şumer-Akkad mifologiyası. Misir və Yəhudi mifologiyaları.....	14
Hind, Çin və İran mifologiyaları	23
Yunan, Alman-Skandinav və Slavyan xalqlarının mifologiyası.....	33
Türk xalqlarının mifologiyası.....	44
Azərbaycan mifologiyası.....	51

Avtandil Ağbaba
(Avtandil İsrafil oğlu Məmmədov)

MİFOLOGİYA

Filologiya fakültəsinin tələbələri üçün dərs vəsaiti

Kompüter tərtibatçısı:
Korrektor:

Murad Nəsirov
Sevil Məmmədova

Yığılmağa verilib: 17.03.2008
Çapa imzalanıb: 11.06.2008
Kağız formatı: 60x84 1/16
Tiraj: 200
Qiyməti müqavilə yolu ilə

Sumqayıt Dövlət Universiteti
Ünvan: 5008, Sumqayıt, 43-cü məhəllə.